

Članstvo. Muški su članovi »braća«, a ženske osobe su »sestre«. Osobe koje žele postati članom moraju biti »dobri kondicioni« i dobre »konsientie«, te da nisu osobe »od kustiona« (slabog vladanja), plativši pristupninu od 50 »bolanča«⁵⁴⁵ najdalje kroz pola godine; ako to ne uplate, ili ne dadu za to »zaklad«, neće im članovi poći na pogreb (kap. 1). Kad član umre, prima se njegov »stariji sin«, a kći umjesto majke; u ovom slučaju se za »ulizenje« plaća 12 bolanči; i ovdje novoprimitljeni mora biti dobre »konsientie«, te da ima navršenih 12 godina, a ako ih nema, plaća »angarije« (kap. 2). Nevjesta umrlog člana ima pravo »na sviću i hlib« za svoga života »ako ne promini postelju«; ako pak umrli ima sina »ki bi ulizal na misto očino«, tada »nevista« ne može imati ni »sviće ni hliba« (kap. 21). Ako umre brat ili sestra, pa ostane iza njih siročad, članovi su brašćine dužni »zatezati njegova trsja«, a tako i nevisti »dokle ne promini postelju«; ako ona »promini postelju«, nisu više dužni obrađivati vinograd njoj, nego samo siročadi koja bi ostala sama (kap. 23).

Vladanje na »skupščini«. Na skupščini brašćine imaju braća i sestre »biti poslušni i mučati prid našimi oficiali«, pod prijetnjom kazne od 4 bolanče i još k tome »koliko bude se viditi našim starešinam« (kap. 14).

Zaštita od prekršaja. Tko ukrade ili zataji posvećenu ili neposvećenu crkvenu stvar, »u otoku ali u polju«, ili bilo gdje drugo, bilo koju stvar vlasnosti brašćine, u vrijednosti do 4 bolanča, bit će istjeran zauvijek iz bratovštine i predat će ga se šibenskom knezu da ga osudi na naknadu štete braći (kap. 8). Tko se ne ispovjedi i ne pričesti bar jednom godišnje, bit će »pokaran« do dva puta, a treći se put istjeruje iz brašćine (kap. 10). Tko udari brata ili sestru »u zli volji«, istjerat će se iz brašćine (kap. 11). Tko bi uz »ženu svoju pravu« držao »hotnicu« (konkubinu), također će se pokarati do dva puta, a treći se put istjeruje iz brašćine (kap. 10). Tko psuje ili vrijeđa »u zli volji« brata ili sestru, prvi put se kažnjava globom od 10 bolanči, a treći se put istjeruje iz brašćine (kap. 12). Tko psuje redovnika ili »kurata« od »ovoga sela«, može ga se isključiti iz brašćine (kap. 24).

Pomoć članovima. Kada brat ili sestra zapadnu u bijedu (»doša u uboštvo«), suci mogu potrošiti 5 libara »našega komuna« za takve nemoćne, ili za pogreb ali na način da se utrošeno kasnije vrati ako ima od čega, a ako nema, ostaje »od našega komuna« (kap. 13). Brata ili sestru koji umru ili onemoćaju izvan otoka, treba na njihov trošak, dopuštenjem sudaca, dovesti na otok; to je obaveza koju »redom« mora svatko izvršiti kada mu dođe red (kap. 20). Na pogreb brata ili sestre mora doći svaki brat i sestra, pod prijetnjom kazne od 20 bolanči, a za »oficiale« 40 bolanči; pri tome svatko ima dati po jednu bolanču »za dušu mrtvog« (kap. 16). Tko ne dođe na pogreb nekog člana »obitili brata ili sestre« platit će 4 bolanče, a »oficiali« također toliko (kap. 17). Na pogreb brata ili sestre ima se poći »sa svom vojskom« i zvoniti tri puta nad ženom i nad mužem sestre, a jednom njihovim članovima obitelji, uz 4 »duplira«, »a junaku ali posleniku«⁵⁴⁶ dva duplira« (kap. 18). U slučaju pomora — »kad bude

⁵⁴⁵ Vrsta novca, vidi: Vl. Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik, s.v. »bolanča«.

⁵⁴⁶ Isto, s.v. »junak« = sluga ili vojnik; s.v. »poslenik« = radnik, vojnik.

moritad« — treba skupiti novce za ukop mrtvacu; ako ih nema braščina, tada braća i sestre koji imaju novaca neka dadu; svatko od braće i sestara neka dade svoj dio za troškove, a onome koji ne bi htio dati, ne mora se ići na pogreb (kap. 19).

Ova je zlarinska braščina imala razmjerno mnogo funkcionera. To su:

Suci. Svake se godine biraju po dva; dužnost im je da pobiru braščinske prihode; ostaju u svojoj »sudbini« (sudskoj službi) jednu godinu (kap. 3). Ovlašteni su da nalože svakom članu sve što je potrebno za braščinsku crkvu i oltar, i za pogreb i procesiju (nositi duplire i drugo); tko ih ne poslušaju, mogu ga kazniti sa 4 bolanče, ako ni drugi put ne poslušaju, globa je 10 bolanči, a treći put uz kaznu »ostarganja«, tj. istjerivanja iz braščine; suce treba slušati, a kazna za neposlušnost ne može se izreći bez »supriura« i ostalih oficijala (kap. 6). Suci moraju platiti »plavi« (brodove) kad se vozi pšenica na meljavu (kap. 7). Ako ne naplate 50 bolanči od novoprimitog člana, ili ne uzmu »zaklad« na taj iznos, moraju sami platiti spomenuti iznos braščini (kap. 1). U »skupščini« ne mogu uzeti »zaklad« nego samo od onih »ki su krivi i dužni, ali ki bi u skandal ali u ku diferentiu ulizli, od ke bi hotili biti sigurni« (kap. 15). Suci daju odobrenja da se pođe izvan otoka dopremiti mrtvoga ili onemoćalog člana na otok (kap. 20). Moraju javiti 8 dana ranije braći prije negoli se ide »na rabotu crikvenu publiku u dan svetačnji pri crikvi, da niedan nima on dan najti ni iskati težake za neka ne impedi brigatu braću« (kap. 24). Suci mogu za pomoć nemoćnima od zajedničke imovine braščine potrošiti 5 libara (kap. 13).

»Osam od braće« — **»oficiali«**. Biraju se svake godine da pomažu sucima; moraju prisustvovati svakoj skupštini braščine, pod prijetnjom kazne od 10 bolanči svakome oficijalu (kap. 5). Uz njihovu se prisutnost može izreći kazna za neposlušnost (kap. 6). Svi oficiali, a ne samo ovi, moraju prisustvovati pogrebu svakog brata ili sestre, pod prijetnjom kazne od 40 bolanči (kap. 16).

»Supriuri«. Svake se godine biraju dva, »razumna i sufičienta«; dužnost im je da postupaju ako se učini neka nepravda, a suci ne postupe po svojoj dužnosti (kap. 4). U njihovoj prisutnosti može se tek izreći kazna za neposlušnost (kap. 6). Jedan od njih »ima držati tablice« (očito računске knjige op. B. S.), a drugi »pineze« (kap. 22).

»Gastaldi«. Biraju se svake godine dva »gastalda« (kap. 3). Dužni su »pojti mliti pšenicu i činiti kruh ispeći«; mekinje pripadaju braščini; dužni su »odriti i ispeći janjce« i »jaja napraviti na Vazam« i dati ih blagosloviti; kože od janjaca pripadaju gastaldima (kap. 7).

»Odvitnik«. Svake se godine bira jedan »odvitnik« (kap. 3). Nema pobližih odredbi o njegovim dužnostima. Bit će vjerojatno da pomaže ugroženima i neupućenima u obrani njihovih prava.

Ovaj statut — matrikula zlarinske glavne bratovštine svakako nije mogao biti donesen 1456. god. bez privole i suglasnosti mletačke vlasti, iako u ovim pravilima nadalje dominiraju humanitarno-socijalne funkcije i zadaci. Vidi se to i iz njegovih odredbi, kojima se potpuno poštuje sudska nadležnost mletačkog kneza i kapetana u Šibeniku. Kako je pak bratovština sastavni dio i crkvene, tj. vjerske organizacije, to je razumljivo zašto 12. I. 1535. potvrđuje

statut i šibenski biskup, dodajući pri tome i odredbu po kojoj će se globom od 50 libara kazniti svaki član bratovštine koji ne bi prihvatio funkciju na koju je izabran.⁵⁴⁷ I ta dodatna odredba, kao i svih 24 »kapitula« Statuta, dovoljno pokazuje kako je ta zlarinska bratovština bila ne samo vjerska i humanitarna organizacija nego ujedno i važan faktor društvenog života, održavanja datog moralnog reda, dapače još šire, bila je ona vrlo djelotvoran instrument održavanja datog javnog reda i mira, državnog poretka. Nedvojbeno se to najočitije i najznačajnije izražava u onoj nadležnosti brašćine da djelomično presuđuje u nizu krivičnih djela (kap. 8, 11, 12, 24), dakle u izvjesnoj nadležnosti iz krivičnog pravosuđa, koje je inače mletački državni sistem tako ljubomorno, u svoj potpunosti i dosljedno pridržavao, i to ne redovnim svjetovnim sucima, već isključivo sudu, kojemu je na čelu mletački patricij, šef upravne i sudske vlasti u danoj komuni. Odatle, a ne samo iz naslova kontrole nad radom svih udruženja, došlo je i do toga da je 29. III. 1751. god. cjelinu ovoga statuta potvrdio i tadašnji šibenski knez i kapetan A. Bragadin, naglašavajući pri tome: da potvrđuje sve dijelove u statutu sadržanih »kapitula«; da se sve odredbe sadržane u njima moraju izvršavati, te da će njegova potvrda biti i službeno registrirana gdje treba, pa objavljena u selu Zlarinu na opće znanje i ravnanje.⁵⁴⁸ Pripisana je uz to bilješka da je 1. IV. 1751. takav knežev dekret objavljen u zlarinskoj župnoj crkvi, »sa svetog oltara«, u prisutnosti naroda, skupljenog »u skupštini bratovštine«.⁵⁴⁹

Zahtjev šibenskom knezu 1751. god. da potvrdi »zakone i kapitule« podnijeli su: Marko Manoš i Mate Adumov, »sadašnji suci« rečene bratovštine, Petar Juranović, »sadašnji supriur« bratovštine, zatim: zlarinski harambaša Mate Marković, te suci Zajednice otoka Zlarina: Nikola Lovrić i Šime Marković. Otpada, dakle, za Zlarin pretpostavka da bi suci bratovštine bili ujedno i suci Zajednice otoka Zlarina. Jedni i drugi suci usporedno postoje.⁵⁵⁰ Da li je to bilo tako kroz sva stoljeća, to se po sačuvanim arhivskim izvorima ne može utvrditi. Svakako vrijedi podsjetiti na odredbu iz »kapitula« 8, po kojoj će kradljivca suci bratovštine predati ne mjesnim organima Zajednice otoka, tj. sucima te Zajednice, nego ga suci bratovštine sami izravno predaju na krivični postupak šibenskom knezu. Dakle, čine isto što inače u drugim slučajevima rade po svojoj svjetovnoj nadležnosti i dužnosti suci Zajednice otoka. Dodamo li tome već spomenute ovlasti iz krivičnog sudovanja i novčanog kažnjavanja ljudi, pa angažiranje u poslovima meljave pšenice, te u poslovima već ranije opisanim, u proizvodnji ulja preko »torkula« vlasnosti bratovštine, pa sve tamo do one prakse po kojoj šibenski knez i kapetan naređuje isključenje nekih članova bratovštine, tada nema dvojbe o razmjerno dosta značajnoj ulozi bratovštine u svjetovnim poslovima upravljanja otokom Zlarinom u razdoblju do kraja 18. st. Tome u prilog govori i činjenica da je članstvo u bratovštini

⁵⁴⁷ Rkp. iz bilješke 544, str. 27–29.

⁵⁴⁸ Isto, str. 30–31.

⁵⁴⁹ Isto.

⁵⁵⁰ Analogno proizlazi i za obližnje Vodice iz dokumenta od 20. V. 1686, kada se pri sklapanju ugovora javljaju: »giudici della Frataglia di Santa Croce delle Vodizze«, a posebno uz njih i »giudici della Liga« mjesta Vodice. Vidi: Arhiv Hrvatske u Zagrebu. Akvizicija Depolo, kut. 1.

bilo, doduše formalno gledajući, dobrovoljno, ali je faktički bilo obavezno, jer se lako može zamisliti kako se mogao provesti Zlarinjanin koji ne bi bio članom na opisani način organizirane i onako nadležne bratovštine na otoku Zlarinu, gdje su toliki dijelovi dobre zemlje bili — »kanoničke prebende«, koje je crkva čak još i 1940. god. ponovno posjedovala! U konflikt, i to otvoreni, mogao je s bratovštinom i crkvom stupiti imućni Makale, i to u 19. stoljeću, kako smo to već opisali, ali to nije mogao ni tada niti još dugo kasnije olako da učini zlarinski težak, ribar i mornar.

»Skupščine« brašćine predstavljala je prigodu Zlarinjanima da se sastaju i pretresaju tekuće životne probleme. Sigurno nećemo pogriješiti ako pretpostavimo da su na tim skupšćinama nastojali naći oduška pa da mogu izreći sve ono što su na posobama Zajednice otoka Zlarina, pod kontrolom mletačkih vlasti i plemića, mogli sve teže ispoljavati, pogotovu što su se posobe sukcesivno pretvarale sve više u skupove gdje su mogli uglavnom samo da saslušaju želje i naloge viših vlasti. Kneževo odobravanje bratovštinskih kapitula 1751. godine, uz njihovo prevodenje na tilijanski jezik, sigurno je bilo, uz ostalo, i u znaku pažnje i tendencije da se pod kontrolu stavi i govorenje na skupšćinama brašćine, a sva je prilika, da se utjecaju mletačke državne vlasti još u 15. st. ima pripisati i ona odredba iz kap. 14, po kojoj braća i sestre na bratovštinskoj skupščini moraju: »biti poslušni i mučati prid našimi oficiali«, uz prijatnu kaznom po diskrecionoj ocjeni starješina! Ipak im pravo sastajanja nije bilo u okviru bratovštine tako ograničeno kao kod Zajednice i njezine posobe. Osim skupščina bilo je i uz vjerske obrede, razne proslave i priredbe, brašćinske gozbe i sl. podosta prilike da zlarinski puk porazgovara i dogovara se o svim životnim pitanjima.⁵⁵¹ I to faktično stanje moglo je, u datim okolnostima, kroz pojedina razdoblja, povećavati ulogu i značenje zlarinske brašćine.

Što se tiče jurisdikcije sudaca Zajednice otoka Zlarina, treba još reći da se nju bez sačuvanih izvora ne može u detaljima prikazati. Šira je praksa i u mletačkoj Dalmaciji bila da takvi suci u civilnim sporovima sami rješavaju tzv. bagatelne sporove, tj. one do izvjesne male novčane vrijednosti, a ostala civilna sudbenost pridržana je središnjim organima komune u njezinu središtu. Krivična je pak sudbenost, kako smo već istakli, po dosljednoj mletačkoj praksi, pridržana mletačkom knezu. Vjerojatno je u smislu civilne sudbenosti bilo tako i na Zlarinu, a glede krivične, dio je njezin, kako smo već prikazali, pripadao ne sucima Zajednice, već sucima brašćine. Nema poznatih podataka da bi se na tome išta bitnije izmijenilo do sloma mletačke države 1797. god.

Kod sudaca zlarinske brašćine vrijedi podsjetiti na odredbu kap. 6. matrikule, po kojoj pri presuđivanju i izricanju kazne za neposluh brata ili sestre ne učestvuju samo suci, već i onih osmero braće »oficiala« i k tome još i dva »supriura« kao očito najvažnije starješine u brašćini. I ovakvo kolegijalno sudovanje izrijeckom se naređuje baš kod neposluha, a ne kod djela kao što su krađa, tjelesna povreda i sl. Bit će da se tako postupalo uvijek kad je bila u

⁵⁵¹ U kasnije se vrijeme javlja na Zlarinu veći broj bratovština, ali po općem značenju ni izdaleka ravnih ovoj brašćini Gospe od Rašelje, bar za razdoblje do u 18. st. Prema izvještaju Zupnog ureda u Zlarinu od 30. XII. 1908. postojale su tada ukupno 4 bratovštine. Vidi: Biskupski arhiv u Šibeniku, sv. 462, br. 272.

pitanju kazna istjerivanja iz brašćine, a sistem tako širokog kolegija svakako upućuje na starinu ovog običaja koji je prerastao u običajno pravo.

Crkva je svoju organizaciju i utjecaj na stanovništvo temeljila na svojoj župi. Kako crkveni povjesničari tvrde, na Zlarinu je 1460. god. osnovana samostalna rimokatolička župa. Tada se, navodno, otok Zlarin izdvojio iz sastava župe u Vodicama.⁵⁵² Biskupske nam vizitacije iz 16. 17. i 18. st. ne pružaju neki veći uvid u rad zlarinske vjerske župe. Glavna je pažnja vizitatora usmjerena npr. 1589. god. na ova pitanja: razna obavezna oprema u crkvi sv. Marije od Rašelja je manjkava, pa se konkretno određuje što treba nabaviti i u red dovesti; iudices brašćine nisu već tri godine položili račune, pa u roku od mjesec dana imaju to učiniti, a duguju li išta, imaju to odmah slijedećeg mjeseca namiriti, pod prijetnjom ekskomunikacije; treba popraviti župnikov dom da bude prikladan za stanovanje (sada je prizeman i vlažan); suci su do god. 1566. podijelili nekim seljacima izvjesnu količinu vapna, što je »preostalo od gradnje bratovštine sv. Marije u Zlarinu«, koje vapno pripada brašćini, a nije plaćeno, pa svi dužnici imaju to platiti u roku od dva mjeseca, pod prijetnjom ekskomunikacije. Konstatirano je uz to: da brašćina ima svoj vinograd, kuću za sastanke i torkul za masline; da župljani za blagdan Gospe 15. VIII. daju župniku modij vina i star kruha, »za duše fundatora«; iako je izrijekom upitan, župnik nije htio ništa reći nepovoljno o vladanju svojih župljana.⁵⁵³ Slične se tvrdnje, a češće iste, ponavljaju u ostalim zapisima o biskupovima vizitacijama. U onoj od 5. V. 1613. biskup je upitao suca brašćine: kako živi župnik, dijeli li svete sakramente u pravo vrijeme, da li je »scandaloso«, ide li u krčmu, ili ima neki drugi »vitio«, koji bi ga činio nevaljanim svećenikom, slabog i neprimjernog života. Sudac je odgovorio da nema primjedbi na život i rad župnika.⁵⁵⁴

Vodenje matičnih knjiga bila je važna funkcija župnika. Na osnovi njegova anagrafa crkva je vodila svoje evidencije, ali je i za državnu vlast to bila jedina evidencija stanovništva, po kojoj su se npr. određivale i ranije opisane »službe« (»facjuni«) i vojne obveze! Za te važne knjige i osjetljive evidencije zanimao se i biskup pri vizitaciji 8. V. 1615, naredivši da se uredno vode,⁵⁵⁵ dok je mletački knez u Šibeniku god. 1684. tvrdio kako se do stvarnog anagrafa ne može zapravo doći,⁵⁵⁶ a najviše su se, naravno, za te evidencije zanimali sami župljani. Čini se da je ponekad bilo solidarnosti između župnika i župljana kako nasuprot biskupu, tako i prema državnoj vlasti. Kasnije, državna vlast povremeno organizira izradu anagrafa i nezavisno od župnika.

Imali su Zlarinjani u opisanim stoljećima i važna udjela u imenovanju i postavljanju župnika. O tome nam svjedoče sačuvani ugovori npr. iz 1502. i

⁵⁵² K. Stošić, Sela ... 183.

⁵⁵³ Biskupski arhiv u Šibeniku. *Visitationes episcopi*, sv. 4, 1529—1624. *Vizitacija Zlarina* 1589 god.

⁵⁵⁴ Isto, 162a—162b.

⁵⁵⁵ Isto, *Vizitacija Zlarina* 8. V 1615, 168—169b.

⁵⁵⁶ Arhiv JAZU, rkp. pod sign. IV b 48 [Sibenicensis communitatis litterae ad proveditores Dalmatiae et Albaniae, a. 1683—1685], pod 2. VII 1684 ... »Benchè con replicati eccitamenti habbi procurato haver la nota distinta delle anime col mezzo di questo Mons. Vescovo, non ho potuto consegnarla, se non confusa e discordante del preciso numero che rillevarò con altro mezzo più accurato e sollecito«.

1505. god. kada ujedno nastoje da što racionalnije riješe pitanje uzdržavanja i plaćanja tog župnika.

Dana 5. X. 1502. M. Dminčić, sudac Zajednice otoka Zlarina, uz još četvoricu Zlarinjana, »u ime svoje i svih pojedinaca Zajednice«, a k tome i Jure Prokopović, šibenski građanin, u ime svoje i svih šibenskih građana koji imaju posjede na Zlarinu, sklapaju ugovor, po kojemu će Pavle Vukšić iz Šibenika obavljati službu župnika na Zlarinu idućih 5 godina, »kako kroz vrijeme zdravlja i mira, tako i (što bog neka otkloni) kroz vrijeme bolesti i rata«, i to uz ove uglavke:

Kroz navedeno vrijeme služiti će, kao »kapelan i seoski župnik«, svima koji borave na Zlarinu (»omnibus in dicta insula comorantibus«); bez izričite dozvole Zajednice otoka Zlarina ne smije odlaziti u Šibenik; pri napovijedi vjenčanja dobivat će 8 soldi novčića, a objed »ako bude svadbe«; pri smrti pripadnika Zajednice otoka dobivat će za misu 8 soldi novč., te svijeće i »kože svih životinja koje se ubiju za sprovoda i daće toga pokojnika«; Zajednica je otoka dužna da mu napravi adekvatnu župnu kuću za stanovanje, uz vrt, što će ga župnik koristiti za trajanja ovog ugovora; kroz isto razdoblje dat će mu se na uživanje i jedan vinograd od oko 3 gonjaja površine, i to u Rašelji, za koji vinograd treba po običaju davati petinu kanoniku prebendaru, a koji vinograd moraju svake godine obrađivati pripadnici Zajednice otoka svojim trudom; kao svoju plaću (»pro eius sallario et mercede«) primat će župnik 50 libara novčića, i to: od Zajednice otoka 40, a od spomenutog Jure Prokopovića i šibenskih građana 10 libara, plativo u tri rate (početkom godine, nakon osam mjeseci i koncem godine); konačno, pripadat će mu i sav vosak i svijeće, koje se u obredima daju na oltare, i tome nitko ne može da prigovara.⁵⁵⁷

Ugovoreni se odnos ipak nije održao, pa 27. II. 1505. Mihovil Turković i Ante Miletić, kao »suci i posebni izaslanici Zajednice otoka Zlarina«, sklapaju novi ugovor, i to s Jurom Haljićem, koji se obvezuje na službu župnika kroz 8 godina. Tom prilikom nema udjela šibenskih građana; točnije se preciziraju župnikove obaveze glede služenja misâ i drugih obreda; plaća mu se određuje s 20 soldi novčića »po svakom dimu odnosno kući koja postoji na Zlarinu izuzev dvaju sela i svih kuća šibenskih građana koje nikako neće da plaćaju«, plativo u 3 četvermjesecne rate godišnje; ostali su uvjeti, u biti, srodni onima iz prethodnog ugovora.⁵⁵⁸

Crkva se nadala da će svoj utjecaj na Zlarinu pojačati i osnivanjem jednog franjevačkog samostana na otoku. Odatle je došlo do oporuke Šibenčanina Ive Buronje od 28. VI. 1649. kojim ostavlja ukupnu novčanu masu od 6.000 dukata, kojom bi se na njegovu zemljištu, koje je posjedovao na Zlarinu, izgradio spomenuti franjevački samostan.⁵⁵⁹ Međutim, usprkos pospješivanju takve akcije 1674. god., pa i preko mletačkog Senata i dužda,⁵⁶⁰ nije se taj naum realizirao.

⁵⁵⁷ HAZd. Šibenski bilježnik Capellis de Gaivanis Martino, 26, IV c, 198.

⁵⁵⁸ Isto, 26, V b.

⁵⁵⁹ K. Stošić, S e l a . . . 190.

⁵⁶⁰ HAZd. Spisi generalnog providura P. Civrana, 1673—1675, 1. I, 663a—664b.

Iz dosadašnjih je izlaganja već dovoljno razvidno da Zajednicu otoka Zlarina predstavljaju u svakom slučaju njezini **suci**. Ponekad uz njih susrećemo i određeni broj otočana; nekad se uz suce javlja i harambaša. Konačno, primjeri s pregovorima koje Zajednica vodi s Šibenskim kaptolom u 17. st. iskazuju da u ime svega otoka tada nastupaju: suci Zajednice, harambaša, suci brašćine te 11 »staraca«,⁵⁶¹ kao neko vijeće mudrih, garant tradicije, pamćenja i poznavanja davnih običaja, obveza i pravâ. Kako rečeno, težište je ipak uvijek na **sucima** Zajednice otoka, a uz njih raste postepeno uloga i značenje harambaše sela.

Kako su suci Zajednice otoka u praksi postupali, a posebno: kako se Zlarinjanima sudilo u Šibeniku, npr. u istom 17. stoljeću, pokazat će ovih nekoliko primjera:

— God. 1665. V. J. bio je dužnik A. Č. za nešto žitarica, koje mu je ovaj dao za prehranu. Vjerovnik je višekratno tražio isplatu, ali bez uspjeha, pa je bio primoran »zadnjeg dana karnevala« da se prituži zlarinskim sucima i harambaši, koji su se na to, »po običaju«, istog dana sastali, te naredili isplatu ovrhom kod dužnika. »Rubac« je imao to izvršiti, pa je otišao na barku dužnikovu, te iz nje odnio dva komada jedne dužnikove trate za ribanje; dok je to nosio da preda sucima, dužnik je bio upozoren od svojega brata na ovrhu i potican da udari izvršitelja, a dužnik je to i učinio otevši mu iz ruku mreže; zatim je dužnik napao i svojega vjerovnika, udario ga, upućujući mu niz uvredljivih i »skandaloznih riječi«, jer da je kriv za pljenidbu mreža. Tome je bio prisutan i G. L., koji nije mogao drugo nego reći dužniku, kako je svačija dužnost platiti svoje dugove, no na to je dužnik i njega udario šakom, i opet potican od svoga brata, koji ga je potaknuo i da upotrijebi nož; raspaljen i tako potican, »con diabolicha operatione«, napao je dužnik nožem G. L.-a i zadao mu ranu na vratu dugu jedan prst, smrtno opasnu, kako se to razabire iz prijave liječnika. Dužnik i njegov brat, optuženi, izbjegli su u nepoznato i suđeni u odsutnosti. Presuđeno im je: izgon iz Šibenika, s otoka Zlarina i teritorija šibenske komune i cijele pokrajine Dalmacije i Albanije u trajanju od 10 godina, s konfinacijom na otoku Rabu; prekrše li odredbu o konfinaciji, pa uhvaćeni, bit će predani na mletačku galiju za veslače, s okovima na nogama, kroz 5 godina. Od dobara osuđenih imaju se platiti ozlijeđenom G. L-u: »liječnik, lijekovi, troškovi, štete i interesi« što ih je podnio, a prema procjeni vještaka.

Ako se kroz mjesec dana osuđeni dobrovoljno predadu u ruke pravde i »dobiju mirenje s oštećenom stranom« (»et haverano ottenuto la pace dalla parte offesa«) i plate 20 dukata, koji su utrošeni za kupnju drva i drugih stvari potrebnih za dovršenje pregradnje stare pekare u Šibeniku, na trgu, kod katedralne crkve, u tom slučaju bit će slobodni od izгона i oslobođeni plaćanja i troškova sudskog postupka.

⁵⁶¹ Kaptolski arhiv Šibenik. Stampa 1748. Rev. Capitolo de canonici di Sebenico contro Sig. Co. Co. Dominis.

- In margine je 10. XI. 1665. pripisano: osuđeni su se prijavili, platiti 20 dukata, pa je, po nalogu šibenskog kneza i kapetana, njihovo ime precrtano u sudskom protokolu i presuda poništena! To je i javno objavljeno.⁵⁶²
- U nizu sporova među strankama u sporovima razne vrste dolazilo je do sličnog **mirenja**, povlačenja tužbe, iako je presuda već izrečena, te osuđena strana platila samo troškove sudskog postupka.⁵⁶³
 - God. 1664. parun N. S. iz Zlarina tužen je ex offo, od dacijara (carinika) jer je stigao svojim gripom iz Korčule s teretom pakline (»pegola«), a nije taj teret propisno prijavio, niti za nj zatražio tranzit, prekršivši propise. Njegov je grip s teretom stoga zaustavljen i doveden u šibensku luku. Dacijar je izjavio da ne traži drugo nego naplatu carine, a fiskalni odvjetnik, za obranu javnih interesa, da se pouzdaje u pravorijek suda. Presuda: ima platiti carinu i sudske troškove, a paklina mu se oslobađa zapljene.⁵⁶⁴
 - God. 1665. I. Č., sin harambaše, i T. S., oba iz Zlarina, tuženi su od L. S. T. u ime njegova oca, da su zimi (25. III), protivno nalozima generalnog providura Foscola, nanijeli štete u vinogradu tužitelja na Rtu sv. Križa u Vodicama, jer su digli kolce kojima su bile poduprte loze. Tužitelj nije uspio dokazima i tuženi su se opravdali. Presuda: oslobađaju se optužbe, a tužitelj snosi parničke troškove.⁵⁶⁵
 - God. 1665. T. C. tuži J. J-a da mu je tuženi predao ponajprije dva barila dobrog vina na ime otplate svog duga od 302 lire, a zatim, umjesto da dade i druga dva barila »vina iste kvalitete«, dao mu je »bevande« od grozdova bez zrnja, prevarivši ga na taj način, uz opasnost da pokvari dva »karatila« dobrog vina, što se stvarno i dogodilo. Optuženi se brani pozivanjem na mletački zakon: da nema odgovornosti za robu koja se naknadno prenosi na drugo mjesto. Presuda: optuženi se osuđuje samo na snašanje sudskih troškova!⁵⁶⁶ ...

Pred gradskim sudom u Šibeniku bilo je za distriktualce, dakle i za Zlarinjane, raznih teškoća pri ostvarivanju pravde. Neke su od tih teškoća bile i propisima određene, kao npr. i ova:

U parničanju šibenskog građanina sa šibenskim distriktualcem, oko vlasništva ili posjeda neke nekretnine, šibenski građanin može dokazivati svjedocima koji su šibenski građani, kao i šibenskim distriktualcima. Nasuprot tome, nijedan distriktualac šibenski ne može u takvom parničanju protiv šibenskog građanina dokazivati nego samo svjedocima koji su šibenski građani, te onima distriktualcima šibenskim koji nemaju vlastitih nekretnina!⁵⁶⁷

⁵⁶² HAZd. Općina Šibenik, 1664—66, kut. 63, 27a—28b.

⁵⁶³ Isto, 85a, b. pag.

⁵⁶⁴ Isto, 6b—7a.

⁵⁶⁵ Isto, 51a.

⁵⁶⁶ Isto, 60b—61a.

⁵⁶⁷ Volumen statutorum ... Ref. cap. CLXV. od 4. X. 1406. ... »quod nullus districtualis possit probare per aliquos districtuales contra civem vel cives Sibenici de proprietate sen possessione alicuius rei stabillis nisi per cives et districtuales non habentes bona stabilla propria«.

Mletačke se vlasti u 17. st. žale na seoske suce u Dalmaciji, da prekoračuju granice svoje nadležnosti, prisvajajući jurisdikciju viših sudova, te da izriču kazne na štetu podanika. To je potaklo generalnog providura Dalmacije da 17. II. 1673. izda svoju terminaciju određivši: seoski suci mogu u civilnim sporovima presuđivati do vrijednosti od 5 lira, a ne više od toga; u postupcima zbog štetâ ne mogu postupati, osim ako »delikt« ne zasluđuje kaznu veću od novčanog iznosa 5 lira; podrazumijeva se, da nezadovoljna stranka ima pravo »apelacije« na nadležne sudove. Slučajeve veće važnosti, gdje je nužna kazna veća od 5 lira, moraju ostavljati sudbenosti viših instancija, upućujući stranke odnosnim uredima u najkraćem roku koliko god to dozvoljava udaljenost do sjedišta tih viših instancija. Izuzeci od gornjih odredbi mogući su samo ako municipalni zakoni, odobreni od mletačkih vlasti, to predviđaju. Prekršitelji navedenih odredbi kaznit će se globom od 50 lira, uz »druge veće kazne, kao izgon, šibanje, zatvor ili galija, već prema vrsti prekršaja«.⁵⁶⁸

Već i te drastične kazne dovoljno govore da je gore spomenutih prisvajanja sudske nadležnosti bilo vrlo mnogo, i često, u cijeloj Dalmaciji. Kroz 18. st. slični su prigovori sa strane viših mletačkih vlasti prema organima na terenu stalna i redovna pojava. Nižu se stoga mletačke naredbe protiv neposlušnosti, i takve se naredbe beskrajno ponavljaju o istim pitanjima, s istim prijetnjama. Prigovarale su vlasti kao npr. i 1751. god. sucima na terenu da se češće ne odazivlju pozivima zbog službenih poslova u sjedišta komune ili pokrajine, a neposlušnost seljaka da je u njihovu ignoriranju nalogâ koji im se izdaju u vezi s javnom službom. Zatim, da se množe slučajevi nepokoravanja odlukama sudova. Traži se kažnjavanje prekršitelja po postojećim propisima.⁵⁶⁹

S druge strane, same mletačke vlasti priznaju, višekratnim proglašima, baš kroz 18. stoljeće, da ima diljem Dalmacije mnogo bezakonja i samovolje njezinih organa na svim nivoima, pa traže od podanika da prijavljuju takve slučajeve. U jednom od takvih proglasa iz god. 1748. kaže se, uz ostalo:

... »Zovemo s njome i prizivljemo svakoga u prošasto vrime, ali u sadašnje, trpećega tegote, otimanja, bezakonja, sile i zulume, od kojegod verste, od koga se hoće, ne samo podložnika nego li i Principova namistnika i generala, a na skoli po licumirstvu od pravde čivilske ali kriminalske, da imaju izaći prid našim stolom i prikazati njihove tužbe, koje će biti tiho slišane, i naide li se istinite, biti će pravim otažbenim milosargjem uslišane«... .

⁵⁶⁸ Naučna biblioteka Zadar. Ms. 57, 166b—167b.

⁵⁶⁹ HAZD. Sindici inkvizitori, 1748—1750, I. 11, 353b—354b.

Uvijek je bilo za težake, ribare i mornare ne samo odbojno i neprijatno, nego i veliki i štetni gubitak vremena ovo odlaženje u gradove, sjedišta vlasti, radi tzv. »službenih poslova«. Bilo je to tako i onda kad su se međusobno parničili, pogotovo ako neka od stranaka nije došla na zakazano ročište u gradski sud. Bio je to stari i poteži problem, pa je zbog toga i normiran još početkom 15. st. i to ovako:

Ako distriktualac pozove drugog distriktualca pred sud u Šibeniku, pa pozvani dođe, a onaj koji poziva izostane, tada potonji plaća pozvanome: »za svaki dan što ga je pozvani proveo u gradu očekujući pozivatelja po 10 solda«, a osim toga ne može ga ponovno pozivati pred sud, »niti zahtijevati isplatu duga niti drugu neku tražbinu«, kroz slijedeća tri mjeseca. Vidi: Volumen statutorum... Ref. cap. CL.

»Primati će se zato, i za sve ono što je ozgar rečeno, ne samo skazanja po besidi, nego li i prikazanja u pismu skrovitu, podpisanu s imenom onoga koj pridava ali u ruke naše, ali u škrinjicah, koje za to dilo hoće se očito postaviti«. ⁵⁷⁰ . . .

I u proglasu od 1773. god. također se obećava.

Progonit će se sve nepravilnosti u pravosuđu, raspolaganju državnim novcem i državnom imovinom uopće, te s tim u vezi:

. . . »primiti će se takodjer od priuzvišene gospode svaka utečenja svarhu svake tužbe poradi nemilosrdja, silâ i zuluma, koja budu prikazana od podložnika rečenih deržavah pram svakomu čeljadetu.

Primiti će se skrovita prikazanja, s obećanjem skrovnosti svidocima, i dat će se oprošćenje ortaku u zloći, izvan da ne bude glavlar ali poslanik rečenoga zla dila; i dat će se podarenja osvadnikom (koj biti će deržani skroviti) po razlogu veličanstva od prigode, samo da ne bude krivac, ali ortak; također iziskavati će se suprotiva one, koj iz ime Principove azne i munizjuna uspali bi u tešku krivinu, tajeći one krivine za koje bi znali, a ne prikazali gospodi. Toga radi izniti će se skrinjica za skrovita prikazanja blizu vrat dolnje kancelarije varhu velikih skala«. ⁵⁷¹ . . .

Sve su to bila opća obilježja uprave u Dalmaciji, vrlo učestale pojave, koje su tražile toliko puta intervenciju centralnih organa, pa svakako moramo zaključiti da ni situacija sa zlarinskom upravom nije bila bitno bolja u ovoj epohi stalnog rastakanja mletačke državne vlasti, koja konačno, i neopozivo, i propada 1797. god.

Poznati burni događaji u raznim mjestima Dalmacije na glas o slomu mletačke države, a posebno i takva zbivanja u Šibeniku, nisu, koliko se razabire iz dosada poznatih podataka, izazvali Zlarinjane, a niti druge šibenske otočane, da javno izraze svoje zahtjeve. Pod tutelom imućnijih obitelji Zlarinjani iščekuju dalje događaje.

U prevratnom razdoblju koje je slijedilo 1797—1815. god., kada su se izmjenjivale i prva austrijska, pa francuska, pa druga austrijska vladavina — koja je zatim 1815. god. i međunarodnopravno sankcionirana (te potrajala do 1918. god.) — u domeni uprave kroz ta nemirna vremena ističu se ove značajke: povećana uloga i utjecaj organa nadležnih za održavanje reda, mira i poretka (kolonel, serdari, harambaša), a na terenu jačanje uloge i odgovornosti inokosnih organa uprave; opći trend u znaku je centralizacije upravljanja.

⁵⁷⁰ HAZd. Proclami veneti, I, Proglas sindika-inkvizitora od 26. XI 1748. Objavljen je dvojezično: talijanski i hrvatski. Citirani dio hrvatskog teksta odštampan je ovako:

»Zoveno s gnome, i priziugliemo svacoga u prossasto vurime, ali u sadasgne terpechiega tegote, otimagna, bezacogna, sille, i zulume od colecod vuerste, od cogasehochie, ne samo podlosnica negoli, i Principova Namistnica, i Generala, a nascoli po lisumirstvu od pravde civilske, ali criminalsche, da imadu izachi prid nassim stolom, i priczati gnihove tuxbe, kolechie bitti tiho slissane, i naidechise istinite bittite pravim otazbenim milosargiem oncas uslissane«. . . .

»Primatichiese zato, i za sve ono stoje ozgar receno, ne samo scazagna po besidi, negoli i priczazagna u pismu scrovitu podpisanu s ymenom onoga koj pridava ali u ruche nasse, ali u scrignizah, koje zato dilo hochiese ocitto postaviti«. . . .

⁵⁷¹ Isto, »Razglassenje navischieno po zapovidi prisvitle i priuzvissene gospode Inquisitiona svarhu stvari od Levanta, Dalmacie i Arbanje, u obsluzenje odluke priuzvissenoga Senata 6. oxviaka tecechjega«. Datiran je 22. III. 1773.

Za prve austrijske vladavine (1797—1806) bilo je izvjesnih reorganizacija, ali one nisu bile bitne na nivou osnovnih jedinica kao što je bilo zlarinsko područje. Od nekih pokušaja može se spomenuti organ tzv. »mirovnih sudaca« (»giudici di pace«) za sporove manje vrijednosti, a prvenstveno kao organ koji mora pokušati mirenje i nagodbu među strankama. Zatim po dekretu od 16. IV. 1798. dana je ovlast kolunelu da bezprizivno presuđuje do vrijednosti spora od 5 fl., uz tendenciju da se u tom organu koncentrira izvršna vlast u oblasti gospodarstva, civilnog i krivičnog pravosuđa. Konačno, za te prve austrijske vladavine bilo je vrlo mnogo anketa, planova i prijedloga, ali u praksi malo bitnijih novosti. Ipak je prevladala maksima: Nihil innovetur!⁵⁷²

Nasuprot tome, za francuske vladavine (1806—1813) odvija se njezin pokušaj da u cijeloj Dalmaciji provede novi upravni i sudski mehanizam, upravno ustrojstvo i pravosuđe moderne građanske države 19. stoljeća. To je bio početak temeljite reforme od centralnih organa u pokrajini, kasnije i od centralnih organa tzv. Ilirskih provincija pa sve do najniže jedinice na terenu.

U svom izvještaju za god. 1807. generalni providur francuske uprave u Dalmaciji V. Dandolo kaže o procesu upravne reforme u Dalmaciji, uz ostalo, i ovo:

»Podjela na distrikte i kantone nije izazvala nijedne reklamacije«. ... »Time su uklonjene, tako reći istovremeno, stare korporacije, stare navike, stare deformacije, a zbliženi su ljudi svih statusâ, pa priviknuti da se u općinskim vijećima ne nalaze nego građani, ugledni podanici, međusobno jednaki, pozvani da u vijeću pretresaju pitanja zajednička jednoj skupnoj obitelji«. ... »Nije preostalo drugo, nego na selima posvuda uspostaviti važnu instituciju anziana, u svakom selu«. ... »ali je bilo osobito teško pronaći u svakom selu čovjeka kome bi se dostojno moglo povjeriti to mjesto, kada je skoro nemoguće pronaći osobu koja zna čitati i pisati, pa treba povjeriti upravu za više sela jednoj osobi, s titulom anziana na mjesto jednog sindika i dva anziana. Vrlo su uska njihova ovlaštenja kao što su skromne i potrebe stanovnika i sposobnosti nosilaca tih funkcija«. ⁵⁷³ ...

I Zlarin ima tada svog »ancijana«. Kad se on npr. 1810. god. obraća višoj vlasti u Šibeniku, tada sebe titulira: »capitan anzian« Općine Zlarin, a višu vlast u Šibeniku oslovljava: »Kraljevskom delegatu vlade u Šibeniku«. Analogno i na susjednom Žirju anzijan sebe naziva: »capitan anzian od sela xiraj-schoga«, a vlast u Šibeniku: »Kraglievu gospodinu delegatu od vladagna sibenschoga«. ⁵⁷⁴ Ancijani su se birali iz redova starješina obitelji »koje su se znale

⁵⁷² P. Pisani, *La Dalmatie de 1797 à 1815*. Paris 1893, 76 i slijed. Austriji će biti glavna briga da očuva postojeći red i poredak, da spriječi sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, da osigura u Dalmaciji »vjerne podanike«. Karakterističan je svakako npr. i proglas aust. vlasti u Dalmaciji od 25. III. 1798, kojim se nalaže poduka u »kršćanskom nauku«, protiv »zlih običaja«, za formiranje »dobrih kršćana i vjernih podanika« (v. HAZd. *Stampe*, sv. 4, br. 293).

⁵⁷³ HAZd. Spisi francuske vladavine. Godišnji izvještaj gen. prov. V. Dandola, god. 1807, 13, 14, 16, 17.

⁵⁷⁴ ASCS. Arhivski fond Općine Zlarin, spisi franc. uprave, b.b.

prikloniti novom režimu«. Dužnost im je bila da vode i »civilne registre« (»matične knjige«), ali su to, praktički, u mnogim mjestima nastavili da vode župnici.⁵⁷⁵

Francuska je uprava svoja privremena rješenja zamijenila cjelovitijim i definitivnijim putem tzv. organskog dekreta za Ilirske provincije od 15. IV. 1811.⁵⁷⁶ Po njemu se provincija Dalmacija, s glavnim gradom Zadrom, dijeli u 5 »distrikata«: Zadar, Split, Šibenik, Makarska i Hvar (t. 64),⁵⁷⁷ te na 17 »kantonata«, a jedan od njih je šibenski (t. 80). Na čelu je uprave u provinciji »intendant« (t. 73), a u distriktu subdelegat intendanta (t. 75), s istom nadležnosti kao intendant (t. 89). U svakom gradu gdje je sjedište provincije, distrikta ili biskupije postoji načelnik sa četiri prisjednika ako taj grad ima više od 5.000 stanovnika, a načelnika s dva prisjednika ako ima manje od 5.000 (t. 107). U općinama s manje od 2.400 stanovnika na čelu je uprave »sindik« (»syndic«) i njegov zamjenik, osim ako to nije sjedište biskupije (t. 108). U svakom gradu ili općini postoji municipalno vijeće od 24 člana za grad sa četiri prisjednika, odnosno od 16 za grad s dva prisjednika, te od 12 članova u svim ostalim općinama (t. 110).

U svakom kantonu postoji »mirovni sudac« (»juge de paix«) s dva zamjenika i jednim pisarom (t. 184). Mirovne suce imenuje generalni guverner Ilirskih provincija na prijedlog komesara za pravosuđe (t. 12). Ti suci presuđuju sporove do vrijednosti od 100 franaka, te manje policijske prekršaje (t. 185). U sporovima koji prelaze njihovu jurisdikciju povjerava im se pokušaj pretходne nagodbe stranaka; ne dođe li do nagodbe, ti suci provode sve pripremne radnje, pa predmet dostavljaju državnom odvjetniku pri sudu prve instancije; vrše i radnje koje im povjere viši sudovi (t. 187). Sud prve instancije i za šibensko se područje nalazi u Zadru (t. 188). U krivičnom sudovanju mirovni suci presuđuju sve delikte za koje se predviđa kazna zatvora i novčana globa (t. 209). Ako njihova presuda ne prelazi pet dana zatvora i 25 fr. globe, osuđeni ne može ulagati »apelaciju«; isto vrijedi i za civilne presude ako materijalna naknada ne prelazi iznos od 100 fr. (t. 211). U krivičnim su stvarima i mirovni suci ovlašteni voditi istragu i druge pripremne radnje za utvrđivanje činjeničnog stanja, dostavljajući to u najkraćem roku državnom odvjetniku, mogu i prитvoriti osumnjičenog uz asistenciju, po potrebi, i oružane sile (t. 215).

U mjestima gdje sindici »budu nesposobni da vode matične knjige«, povjerit će se ti poslovi mjesnom župniku, koji je »obavezan da to radi u prisutnosti sindika« (t. 253).

Javnost, usmenost i kontradiktorno raspravljanje, to su bile značajne reforme što ih je u Dalmaciji provela francuska uprava.⁵⁷⁸ Zamjenjujući staro zakonodavstvo 1. I. 1812. u cjelini s francuskim, ostvareno je jedinstvo zako-

⁵⁷⁵ P. Pisani, n.d. 205.

⁵⁷⁶ Décret sur l'organisation de l'illyrie. A Laybach, de l'Imprimerie du gouvernement. 1811.

⁵⁷⁷ Dubrovačko područje s Korčulom i Bokom kotorskom sačinjavalo je posebnu provinciju.

⁵⁷⁸ B. Vošnjak, n.d. 179.

nodavstvo i nestalo je time u Dalmaciji bezbrojnih pravnih područja baziranih na municipalnim statutima.

U cjelini, mogli bismo reći da reforme francuske vladavine u Dalmaciji karakterizira: razdvajanje uprave od sudstva; jedinstveno zakonodavstvo; jednolika organizacija u svoj pokrajini, pa isti »red« za sve općine, i najveće i najmanje; jednakost svih građana pred zakonima; proširivanje teritorija osnovne upravne jedinice, čije se područje više ne poklapa s onim vjerske župe, već je mnogo šire od njega. Utjecali su na to potonje što fiskalni razlozi, što nastojanje da se troškovi upravnog aparata racionalnije snose.

Kratkotrajnost te vladavine u Dalmaciji uzrokom je da sveukupni rezultati reformi nisu bili veliki. Utjecali su na to još i stalna novačenja i znatne kontribucije za beskrajna Napoleonova ratovanja, ali se, uza sve to, u Dalmaciji postavljalo i ovo značajno pitanje: kako uspjeti s bilo kakvom korisnom reformom u pokrajini koja je kao Dalmacija kroz tako dugo razdoblje mletačke vladavine, posebno kroz 18. st., bila rastrovana mitom, korupcijom, gospodarsko-političkom i moralnom dekadencijom, u pokrajini gdje je carevala tolika raznolikost zakona i normi, koje su se k tome sve manje poštivale? Francuskim se reformama faktički opiralo u Dalmaciji sve što je bilo u starom režimu privilegirano, na čelu s crkvom koja je htjela da vojuje protiv »jakobinaca i žudija«, huškajući u tome pravcu i neprosvijecene šire narodne slojeve. S druge pak strane, reformski su zahvati teško uspijevali, uz činjenicu da su nosioci reforme bili gotovo opsjednuti tezom: Dalmatinci su rebeli prema svakoj inovaciji, u njima su ukorijenjene apsurdne predrasude, oni neće da budu »civilizirani«!⁵⁷⁹

Druga austrijska vladavina (od 1813. god. nadalje) nije odmah mijenjala zatečeno reformirano stanje. Svoju sistematičniju upravnu organizaciju provodi ona propisima iz god. 1821/22. Carskim rješenjem od 4. V. 1821. sankcioniran je »Pravilnik o organizaciji općina u okruzima Zadar, Split i Dubrovnik«. Tzv. notifikacijom vlade u Zadru objavljen je taj Pravilnik 17. XII. 1822,⁵⁸⁰ a uvodi u Dalmaciju ovakvu općinsku organizaciju:

Dalmacija se dijeli na tri okruga (Zadar, Split, Dubrovnik), kojima su na čelu okružna poglavarstva. Okruzi se dijele na kotareve, na čelu s kotarskim poglavarstvima (preture), a kotarevi na općine. **Općina** je temeljna upravna organizacija na terenu, neposredno podložna kotarskom poglavarstvu, a preko njega posredno okružnom poglavarstvu. Općine u sjedištu okruga i kotara imaju općinska vijeća i općinska upraviteljstva; to mogu dobiti i druge općine ako dokažu da imaju »značajne prihode od nepokretnih dobara«. Nasuprot tome: »Sve ostale općine imaju sindike i zamjenike sindika (vicesindike)«.

Šibensko područje sačinjava jedan od osam kotareva u zadarskom okrugu. Šibenski kotar ima tri općine: prva, sa sjedištem u Šibeniku, na čelu s načelnikom, obuhvaća uz sam grad još i: Rogoznicu, Primošten, Boraju, Vrpolje,

⁵⁷⁹ To je ostala tradicija i funkcionera druge austrijske vladavine, a istih se predrasuda nije oslobodio ni P. Pisani u cit. svom djelu iz 1893. godine.

⁵⁸⁰ *Raccolta delle leggi ed ordinanze dell'anno 1822 per le Dalmazia*. Zara 1824, 278—279. Tekst Pravilnika na str. 279—310.

BERNARD STULLI

Jadrtovac, Mandalinu i Zaton; druga, sa sjedištem u Zlarinu, a na čelu sa sindikom, obuhvaća uz Zlarin još i: Prvić, Krapanj, Žirje i Kaprije; treća općina, sa sjedištem u Tisnom, također na čelu sa sindikom, obuhvaća uz Tisno još: Murter, Betinu, Zlosela, Tribunj, Vodice i Jezera.⁵⁸¹

Sva mjesta podložna općini, a u kojima živi najmanje 25 obitelji, imaju glavara sela i jednog pristava, koji su podređeni nadležnoj općini. Ako se u općinama koje nemaju općinskog vijeća pojavi problem kao što je npr. gradnja ceste ili mosta, ili namještenja liječnika ili sl., vlada može dopustiti da se sazove skup određenog broja ljudi, ili svih starješina obitelji, cijele općine ili nekog mjesta, da bi taj skup donio odluku o tom problemu.⁵⁸²

Sindik ima iste obaveze i zadatke kakvi su inače propisani za općinska upraviteljstva. U slučaju bolesti zamjenjuje ga njegov zamjenik (vicesindik), s kojim se inače sindik mora posavjetovati u »važnijim pitanjima«. Obojica su, kao i njihovi sinovi, oslobođeni »realnih i personalnih službi« (»facjuna«) za trajanja mandata. Akte potpisuje sindik, a moraju ih supotpisati vicesindik ili općinski pisar.⁵⁸³

Sindike i vicesindike imenuje pokrajinska vlada u Zadru na temelju prijedloga dvojice kandidata sa strane kotara i mišljenja okruga. Kao kandidata, određuje dalje Pravilnik (§ 64), »treba preferirati osobe koje uz moralne osobine i sposobnosti ujedinijuju u sebi, ako je to moguće, i uspjeh u poslovnom životu«. Mandat im traje 3 godine i mogu biti ponovno imenovani. Imenovanje »svog pisara« predlažu sindici na odobrenje vladi u Zadru, preko kotara i okruga, uz svoje mišljenje o kandidatu.⁵⁸⁴

Imenovanje glavara sela, njegova pristava, kao i čauša (»raznosiča naredbi«) spada na okružno poglavarstvo, na temelju prijedloga dvaju kandidata što će ga dati općinsko upraviteljstvo odnosno sindik. I njima traje mandat 3 godine, a mogu biti potvrđeni i u daljem roku privolom vlade u Zadru.⁵⁸⁵ Glavari sela, uz župnike, morali su biti obavezno konzultirani pri izradi popisa obveznika »osobnih poreza«, u slučajevima kada nadležne komisije nisu bile na čistu o gospodarskom statusu i snazi obveznika.⁵⁸⁶

Solidarna odgovornost sela, za krađe na njihovom području kod kojih je počinitelj nepoznat, bila je ukinuta za francuske uprave, pa je 1814. god. ponovno uspostavljena i ovako propisana:

Tko bude pokraden mora to odmah prijaviti glavaru sela na čijem se području zbila krađa, a glavar uz pomoć stanovnika mora pronaći krivca. Ako to ne učine kroz mjesec dana, mirovni sudac ima o tome izvijestiti vladu u Zadru, a ova će osuditi navedeno selo na naknadu čitave štete. Selu se može dati povrh

⁵⁸¹ Isto, 300.

⁵⁸² Isto, 279—280.

⁵⁸³ Isto, 290.

⁵⁸⁴ Isto, 294.

⁵⁸⁵ Isto.

U § 66 (str. 295) propisuje se tko ne može biti imenovan, uz ostalo, i na funkcije: sindika, vicesindika i glavara sela.

⁵⁸⁶ Isto . . . dell'anno 1823, 199.

onih mjesec dana još 15 dodatnih dana za dopunsku istragu, a prođe li i taj rok bez rezultata, selo se osuđuje na naknadu štete i troškove postupka. Sa svoje strane selo ima pravo naknade od krivca ako ga ikada pronađe. Ne održi li se navedeni rok prijave krađe, selo ne snosi naknadu. Nakon što selo bude osuđeno, koluneli preko serdara moraju sačiniti popis svih obitelji u selu, kako bi se postigla »pravedna podjela« odštetnog iznosa, da ne bi glavari sela pristrano odmjerili udjele pojedinim obiteljima. U slučaju prigovora o tome odlučuje vlada u Zadru, uz odgovornost kolunela i serdara.

God. 1816. dodano je tome: navedeni propisi vrijede za krađe »na otvorenom polju«, a ne za one u naseljima. Desi li se krađa na granici više sela, prijavljuje se glavarima svih tih sela.

God. 1820. propisano je k tome da glavar sela u slučaju da smatra osudu neosnovanom ima pravo priziva, podnoseći vladi u Zadru obrazloženi utok.⁵⁸⁷

I Austrija je, i za svoje druge vladavine ne samo zadržala posebne organe za održavanje reda, mira i poretka već im poklanja posebnu pažnju, propisujući već 29. VII. 1814. ovako:

Serdari su ovlašteni da presuđuju sporove »između seljaka na poljima za obeštećenost poljskih šteta i osobnih dužničkih odnosa« do vrijednosti od 5 forinti, i to: »kada tužitelj preferira da se njima obrati a ne redovnom sudu«. Serdar, ili kolunel ako je tada u obilasku terena, određuje mjesto i vrijeme rasprave, pokušava nagodbu među strankama, a ne uspije li, presuđuje uz »točan zapisnik« o tome. Ako se tuženi ne bi niti drugi put odazvao pozivu, presuđuje se u odsutnosti. Nezadovoljna stranka može uložiti priziv protiv presude, i to na vladu u Zadru, ali to ne zadržava izvršavanje presude. Izvan opisane nadležnosti ne smije sudovati ni serdar niti kolunel, a ne smiju ništa ni naplaćivati od stranaka za postupak.

Posebnim »organičkim pravilnikom« propisana je detaljno organizacija »vojnih odreda s teritorija i otoka« (»Forza militare territoriale e insulare«) u Dalmaciji, s ovim najvažnijim odredbama:

Odredi postoje za »čuvanje reda«. Uz određene pandure, svi su podanici, sposobni za oružje, u izvanrednim okolnostima dužni priteći, »kako u slučajevima neprijateljske agresije, tako u slučajevima epidemija«. Postojanje pandura ne isključuje potrebu postojanja poznatih »seljačkih rondi« koje »održavaju unutrašnji mir i red u općinama«.

Dalmatinsko se područje, izuzev Dubrovnik i Boku kotorsku, dijeli na četiri kotara, sa četiri kolunela, 24 serdara i 7 podserdara, 567 pandura tj. po 24 pandura na jednu serdariju. Koluneli, ili serdari ako ih kolunel ovlasti, imenuju harambaše tj. glavare pandura, kao i same pandure, uzevši u obzir najpodesnije osobe za tu službu. Koluneli, serdari i podserdari primaju plaće; harambaše nisu plaćeni, već imaju beneficij da su im obitelji izuzete od svih realnih i personalnih »službi« (»facjuna«); panduri isto tako ako u obitelji nema više od 3 osobe sposobne za »facjune«, jer sve što je preko trojice podložno je javnim »službama«. Kolunele i serdare imenuje centralni organ u Beču, uz

⁵⁸⁷ Isto . . . dell'anno 1820, 91—97.

odlučnu riječ vlade u Zadru, koja sama imenuje podserdare. Dužnosti su im: da patroliraju prometnicama, pronalaze i hapse prijavljene »prekršitelje, lupže i ostale koji pustoše polja i šume«; da se prema nalozima brinu oko brzog transporta osoba i stvari za vojsku, za radove na cestama i sl., te za ostalo prema nalozima koji im se dadu.

Od te organizacije javne sigurnosti izuzeti su otoci: Krk, Rab, Cres, Osor, Lošinj, Hvar, Brač, Korčula i Vis. Na njima se za javnu sigurnost brinu tamošnji upravno-politički organi.⁵⁸⁸

Teritorijalna podjela spomenutih četiriju kotareva ovih »vojnih odreda s teritorija i otoka« bila je slijedeća:

Prvi kotar: sjedište u Zadru, sa serdarijama Zemunik, Biograd n/m, Obrovac, Kistanje, zadarski otoci, otok Pag.

Drugi kotar ima sjedište u Šibeniku, i ove serdarije:

- prva u Šibeniku za mjesta: grad Šibenik, Vrpolje, Jadrtovac, Mandalina i Boraja — ukupno 6.208 stanovnika;
- druga u Tisnome za mjesta: Tisno, Jezera, Murter, Betina, Žirje, Zaton, Zlosela, Rogoznica, Primošten, Prvić, Kaprije, **Zlarin**, Krapanj, Vodice i Tribunj — ukupno 12.399 stanovnika;
- treća u Skradinu sa 4.330 stanovnika;
- četvrta u Drnišu sa 13.215 stanovnika;
- peta u Kninu sa 12.946 stanovnika i
- šesta u Vrlici sa 5.541 stanovnikom.

Trećem je kotaru bilo sjedište u Splitu, a četvrtom u Makarskoj.⁵⁸⁹ Već su 1820. god. morali biti doneseni propisi protiv učestale prakse olakog hapšenja osoba sa strane tih odreda sigurnosti, pljenidbe imovine i njezine podjele među pandure.⁵⁹⁰ God. 1821. tome je dodano da se jurisdikcija odreda ne odnosi na osobe koje nisu seljaci, niti na stanovnike u sjedištima redovnih sudova.⁵⁹¹ Isto je moralo biti ponovljeno i 1823. godine uz taksativno nabranje u kojim je slučajevima dozvoljeno hapšenje ljudi.⁵⁹²

Iz izloženog se vidi da se od tradicionalnog oblika »zajednice otoka« (universitas insulae) kao dijela šibenske komune, oblika koji je trajao toliko stoljeća, razmjerno brzo prešlo na sistem općine 19. stoljeća. Bez radikalnih reformskih zahvata za francuske vladavine svakako bi teško taj prijelaz uslijedio tako brzo. Općina je teritorijalno mnogo šira asocijacija od stare zajednice, donosi mnogo težih i složenijih problema u postizavanju suglasnosti svih svojih sastavnih dijelova, svih općinara, ali, istovremeno, omogućuje višoj vlasti da sigurnije vlada koristeći se ulogom arbitra između dijelova takve šire općinske zajednice. U njoj se faktički reducira uloga, pa i mogućnost istupanja, širih slojeva, ali raste uloga onog dijela općinara koji zauzimaju rukovođenje

⁵⁸⁸ Isto ... dell'anno 1821, 397—399.

⁵⁸⁹ Isto, 406—429.

⁵⁹⁰ Isto ... dell'anno 1820, 155—158.

⁵⁹¹ Isto ... dell'anno 1821, 397.

⁵⁹² Isto ... dell'anno 1823, 229—231.

poslovima, a to su, i po slovu austrijskog zakona, oni imućniji, »dobro stojeći«, koji su uspjeli u poslovnom životu. Ne samo oslonom na takvu klasnu strukturu vodećih u općini već i izrazitom i zakonski precizno fiksiranom, centralističkom koncepcijom, općinom suvereno vladaju austrijski vlastodršci. Propisavši da se niti općinskog pisara ne može imenovati bez sudjelovanja pokrajinske vlade, vladajući su nedvosmisleno izrekli što ima biti općina.

U daljem procesu razvitka opisanog sistema izgrađuje se sve više centralistički birokratski red, ali stvarni i poslovično strogi red, u kojemu postepeno iščezavaju korupcija i samovolja no u kojemu se još uvijek ne javlja stoljećima očekivano operativno rješavanje glavnih problema zemlje, red u kojemu nema važnosti što želi pučanstvo, nego ono što hoće »governo« u Zadru i Beču.

God. 1846. ustanovila je »Serdarija otokâ« pri obilasku Zlarina da glavlar zlarinske ronde ne vrši već zanemaruje svoje dužnosti, ne priznaje svoju podređenost zlarinskom sindiku, iskazuje stalnu averziju prema postojanju škole u Zlarinu, te ocjenjuje kako imenovani nije dostojan povjerenja nadležnih. Slično tvrdi i za glavaru sela u Zlarinu, pa predlaže da se obojica smijene s dužnosti.⁵⁹³ Vlasti su, međutim, god. 1845. donijele novi pravilnik o rondama, tj. »za službu općinskih ronda«, a težište je tog pravilnika na slijedećim odredbama:

Cilj je rondi: održavanje »općinskog sklada« i sigurnosti; postoje u općinama gdje nema plaćenih »poslužnika« za takvu službu. Na čelu je ronde harambaša, kojemu je dužnost: »nastojati za dobar red, za općeni mir, za sigurnost osoba i imanja«, i uopće »pomagati glavara od mista za da budu obdužene zapovidi i naredbe podane od starije vlasti«. On mora da obilazi »kad i kad, još i obnoć, karčme, pivnice, i sva ona mista na koja daržanstvo određeno za općinski mir i sigurnost ima daržati oko«, i uvjeriti se da se naredbe vrše, »da nisu sakriveni zločinci, igraoci, lupeži i ostali koji bi mogli smutiti općeni mir i sigurnost«. I još se podobnije navodi kako rondarski harambaša mora provjeriti:

- »da se ne čini ni diluje išto protiva zakonu«;
- »da nije učinjena škoda ni u putim, ni na mostim toliko po selim, koliko pri moru, ni u lokvam, ni u bunarim, ni u drugim općenim opravam«;
- »da nije učinjena ikakva škoda u dubravam, ni u obrađenim poljim, bila ona općenog oli vlastitog razloga, i da pudari i poljski stražari izpunjuju svoje dužnosti«;
- »u mistim pak pridmorskim prigledati će, da se nebi tko u dobro zaštićenim lukam, oli u drugim mistim, gdi mogu lako pristupiti brodovi, kriimice izkarcao«.

Rondarski harambaša može uhapsiti samo one osobe koje zateče na djelu, »oli bi ih zatekao sa stvarju od zlotvorstva oli sa bilizim od zlotvorstva istom učinjena u ruci«. Posebno mu se naređuje: »Zgodivši se tko je mu drago uzbunjivo sakupljenje puka, imati će rondarski arambaša odmah priteći na misto,

⁵⁹³ ASCS. Arhivski fond Općine Zlarin, sv. 44, god. 1846.

nastojati da se svaka stvar umiri, i ustanoviti uzbunitelje, koje će činiti odpratiti k Preturi, davši njoj, polak glavara od mista, oznanjenje od svega što se bjaše zgodilo«. Slično u kakvoj nesreći ima na samom mjestu uredovati. Kada mu zatreba pomoć, uzet će, u dogovoru s glavarem sela, svoje suseljene kao »rondare«, i to one »koji su podložni raboti i podobni pod oružje«, a koji se »na izminice« mijenjaju na tim dužnostima. Općina ima voditi računa je li bila potreba angažiranja tih ljudi i njihovo pozivanje u broju. Za svoj rad harambaša odgovara glavaru sela, općinskoj upravi i kotarskom poglavarstvu. Zatraži li serdarija da joj ronda dođe u pomoć, harambaša i rondari dužni su da se odazovu.

Glede izbora harambaše posebno je propisano: »Rondarski arambaše biti će izbereni između onih, koji su najšardčeniji, najpošteniji, najbogatiji i najpodobniji«; bira ih općinska uprava, a potvrđuje kotar nakon dogovora sa serdarijom; služe tri godine, a mogu biti ponovno imenovani; ne primaju plaću, već su oslobođeni, kao i svi članovi njihovih obitelji, od svih javnih »službi« — »rabota«. Stanovniku koji kao rondar radi neprekidno četiri sata odbija se »pol dneva rabote«, a za šest sati se odbija »cio dan rabote«. Imaju i udio od naplaćenih globâ. Tko se ne odazove službi rondara, niti pošalje drugu osobu kao zamjenu, »imat će u drugoj prigodi služiti dvostruko«; tko se ne odazove ni treći put, ili je u službi »nepomljiv oli neposlušan«, bit će »pedipsan s zatvorom od jednoga do tri dneva«. Ako harambaša propusti svoje dužnosti, ili bude on »nepomljiv oli neposlušan«, bit će »pedipsan« prema okolnostima: »za parvi put s ostrim prikorum, i s globom od 2 do 10 florentinah, za drugi put s zatvorom od jednoga do pet danah, a treći put posve svaržen«. »Istim pedipsam biti će podložan i glavara od mista ako se nebi htio opriti oli bi pristao rečenim pomanjkanjim; izvan da se nebi izaznalo, da je on bio uveden u privaru od rondarskoga arambaše«. Općinska uprava i vodstvo serdarije vode nadzor nad djelatnošću rondi.⁵⁹⁴

Nadošla je i 1848. godina, pa se u smislu § 31. izbornog zakona i na Zlarinu morala sastaviti lista osoba koje »mogu birati i biti izabrane« za »izbornike«. U samom Zlarinu ih je popisano 377, pa uz 33 iz Zablaca i tri iz Srime, u ovoj izbornoj jedinici utvrđeno ih je ukupno 413.⁵⁹⁵

Četrdesetosma je u zlarinskoj općini donijela i diskusije oko pripadnosti nekih njezinih dijelova baš toj općini. Ponajprije su stanovnici Krapnja zatražili da se izdvoje iz zlarinske pa pripoje šibenskoj općini. Obrazlagali su razlozima praktičnosti i lakšeg komuniciranja s općinskim središtem.⁵⁹⁶ Slijedila

⁵⁹⁴ HAZd. Štampe, sv. 22, god. 1845. »Oznanjenje c.k. vladanja u Dalmaciji N. 20865/1866« od 24. IX. 1845: »Uprava za službu općinskih rondarah«.

U popisu »ronde« i »rondara« od 26. VI. 1849. navodi se N. Beban kao harambaša, i uz to, poimenično, 12 Zlarinjana kao »rondari«. ASCS. Arh. fond Općine Zlarin, sv. 47, god. 1849.

⁵⁹⁵ ASCS. Arh. fond Općine Zlarin, god. 1848.

Iskazana je i starosna dob birača: 25—30 godina 68 = 17,6%; 30—40 godina 113 = 29,5%; 40—50 godina 87 = 22,7%; 50—60 godina 57 = 14,7%; 60—70 godina 40 = 10%; 70—80 godina 19 = 5%; preko 80 godina 2 = 0,5%. Godine su iskazane za 386 osoba, a za ostalih 27 nema podataka.

⁵⁹⁶ SCŠ. Arhivski fond Općine Zlarin, sv. 46, god. 1848.

je 1849. i akcija otočana Žirja, također za pripojenje šibenskoj općini.⁵⁹⁷ Već smo ranije prikazali gospodarsku pozadinu takvih zahtjeva, ali su se tome pridružili i politički motivi borbe narodnjaka protiv autonomaša i njihova uporišta u tadašnjoj zlarinskoj općini. Granice se općine nisu promijenile.

Iste je naravi bila i diskusija u 1849. god. o pitanju: da li da u Zadru ostanu sjedište pokrajinskih organa za Dalmaciju, ili da to bude ubuduće u Splitu? Zadarski su autonomaši povelili živu i oštru akciju protiv Splita, obilazeći dalmatinske općine, ili, upućujući im svoje poslanice. I na Zlarin su htjeli doći, ali ih je slabo vrijeme spriječilo, pa su poslali apel, datiran 30. VI. 1849, tražeći podršku i zlarinske općine za zahtjev da sijelo ostane u Zadru kao i dotad.⁵⁹⁸ Na Zlarinu je 8. VII. 1849. održan sastanak u uredu sindika, pa je, prema službenoj zabilješci, utvrđeno: da je Zadar od najstarijeg doba imao prvenstvo i bio sjedište vladinih organa; da je Zadar najbolje utvrđeno mjesto za čuvanje državne blagajne; da Splitu nedostaju zgrade za vladine urede, pa bi iziskivalo velike troškove da se uredi smjeste, te da Zlarinjani održavaju »neposredne i bliske trgovačke odnose sa Zadrom«; dosljedno tome, da se »u ime cijelog stanovništva Zlarina« izražava želja da Zadar ostane i dalje središte pokrajinskih organa za Dalmaciju.⁵⁹⁹

Četrdesetosma je donijela i novi zakon o općinama u Austrijskoj carevini, objavljen 17. III. 1849, ali on nije nikada stupio na snagu u Dalmaciji.⁶⁰⁰ Ovdje je ostao netaknut općinski sustav Metternichova doba.

Za apsolutističke ere u deceniju poslije četrdesetosme donesena je uredba o uređenju »vlastih političko-upraviteljskih u kraljevini Dalmaciji« 19. VIII. 1850, njom uspostavljena u Šibeniku prefektura nadležna za kotareve Šibenik, Skradin, Drniš, Knin i Kistanje,⁶⁰¹ ali u općinskoj strukturi nije bilo značajnijih promjena. U njoj je bilo sasvim dovoljno centralizma i apsolutizma već od dvadesetih godina 19. st.! U jednom dopisu zlarinske općine od 21. IV. 1850. ističe se kako je u Zlarinu sjedište: sindika, župnika, niže škole, liječnika, pomorsko-sanitarnog ureda, carinske ispostave i odreda financijske straže.⁶⁰² To je već bila značajna afirmacija Zlarina i kao jednog od središta upravljanja na području šibenskog arhipelaga.⁶⁰³

⁵⁹⁷ Isto, sv. 47, god. 1849.

⁵⁹⁸ Isto, sv. 46, god. 1848. Apel su potpisali: Begna di Posedaria, N. Vuinovich catechista, i A. de Benvenuti.

⁵⁹⁹ Isto.

⁶⁰⁰ D. Foretić, *Borba za ponarodivanje općina u Dalmaciji (1865—1900)*. Zbornik: Hrvatski narodni preporod u Dalmaciji i Istri. Zagreb 1969, 91, 178.

⁶⁰¹ HAZD. »Glasnik dalmatinski«, 1850.

⁶⁰² ASCŠ. Arhivski fond Općine Zlarin, sv. 48, god. 1850. Dopis sindika iz Zlarina upućen Preturi u Šibeniku.

⁶⁰³ Počelo se voditi računa i o izgledu mjesta. U dopisu sindika upućenom Preturi u Šibenik 11. XII. 1852. navodi se, kako je sindik, prema nalogima viših vlasti, višekratno objavio da je zabranjeno: ostavljati na javnim putovima i trgovima smeće i kamenje; kopanje jama za vapno; sušenje mreža na trgu ispod tornja sa satom »gdje se običavaju držati skupovi naroda«. Nalozi se respektiraju, a jedino jedan ribar ponovno suši mreže na spomenutom mjestu; upozoren po čaušu, višekratno, da ih ukloni, odbija se pokoriti, pače psuje sindika najpogrdnijim riječima, psujući mu boga i nazivajući ga lupežom i jarcem, a sve to javno i pred drugim ljudima. Sindik se žali Preturi, kako to nije prvi put da se tako nešto zbiva, prijavljuje stvar, izražavajući mišljenje da to ne smije proći nekažnjeno! ASCŠ. Arh. fond Općine Zlarin, sv. 50, god. 1852.

Kroz opisani razvitak zapravo se već izgradio tip općinske uprave 19. st., a austrijsko zakonodavstvo o općinama iz druge polovice 19. st.⁶⁶⁴ dalo je završne oblike i sistematičnost cjelini tog mehanizma općinske uprave i njezine hijerarhijske povezanosti. Za Zlarin su ti propisi iz druge polovice 19. st. važni, jer je i njegova općina dobila: općinsko vijeće, općinsko upraviteljstvo, načelnika i seoski zbor. To su organi upravljanja općinom, i oni će takvima ostati sve do u 20. st. do početka drugog svjetskog rata 1941. god. I sjedište će općine ostati trajno u Zlarinu.

Općinsko je vijeće glavni organ u općini, a postoji u svakoj općini (11).⁶⁶⁵ Broj njegovih članova zavisi od ukupnog broja osoba koje u datoj općini imaju izborno pravo (12).⁶⁶⁶ Vijeće iz svoje sredine bira općinsko upraviteljstvo (15). Mandat vijeća traje šest godina; isti se članovi mogu ponovno izabrati (17). Sastaje se po potrebi, ali najmanje jednom tromjesečno; saziva ga načelnik, koji je dužan bar tri dana ranije obavijestiti članove o dnevnom redu; načelnik mora sazvati vijeće kad to zatraži trećina članova vijeća, kotarsko poglavarstvo ili zemaljski odbor Dalmacije (43). Načelnik predsjedava vijeću ili, ako je on spriječen, tada njegov zamjenik; »nijedan sastanak ne valja ako se to neizpuni« (47).

Općinsko upraviteljstvo sačinjavaju: načelnik, i bar dva prisjednika, po potrebi i više, ali ne preko šest prisjednika; svi su oni uračunati u sastav općinskog vijeća (13), koje ih bira (15, 36) na šest godina (17); općinskom upraviteljstvu predsjedava načelnik i organizira njegov rad.

Načelnik predsjedava općinskom vijeću i općinskom upraviteljstvu, »dijeli posle na prisjednike«, te nadgleda izvršenje tih poslova; čuva jedan od ključeva blagajne (53); zastupa općinu prema vani, potpisuje službene spise (56); priprema »poslove« koje će pretresati općinsko vijeće, te izvršava njegove odluke (57); zadužen je i za »izvršivanje mjesnoga redarstva« (59); odgovoran je općini, a za »povjereni djelokrug« i vladi u Zadru (63). Bira ga općinsko vijeće iz svoje sredine (15).

Seoski zborovi su institucije preko kojih bi širi narodni slojevi imali vršiti izvjestan utjecaj na rješavanje problema općine. Međutim su njihov sastav i djelovanje bili ovako regulirani:

Seoski zbor postoji »u općinskim odlomcima gdje ima glavara«. Sačinjavaju ga: glavar, pristav i »1/4 onih birača dotičnog odlomka koji su izberivi u općinsko zastupstvo«, a u tu četvrtinu »ulaze najviši poreznici« od tih birača.

⁶⁶⁴ To su: državni zakon od 5. III. 1862; provedbeni zakon od 30. VII. 1864; općinski pravilnik za kraljevinu Dalmaciju od 30. VII. 1864; izborni pravilnik za općine kraljevine Dalmacije, na osnovi zakona od 30. VII. 1864; naputak za upravu općinskom imovinom.

Vrlo dobro izdanje tih tekstova, s izmjenama i dopunama do pred prvi svjetski rat, te s komentarom priredili su: M. Obuljen i R. Stojanov, *Zakoni općinskog ustava*. Zadar 1913. Po tom izdanju citiramo općinsko zakonodavstvo u ovoj radnji.

⁶⁶⁵ Ovdje, i u nastavku, u zagradi se citira broj paragrafa Općinskog pravilnika za Kraljevinu Dalmaciju od 30. VII. 1864.

⁶⁶⁶ 12 članova u općinama s manje od 100 takvih birača
18 članova u općinama s 100 — 300 takvih birača
24 člana u općinama s 301 — 600 takvih birača
36 članova u općinama s 601 — 1000 takvih birača
36 članova u općinama s više od hiljade takvih birača.

Posebnim okružnicama zemaljskog odbora za Dalmaciju (17. X. 1885. i 2. X. 1899) propisani su detalji o održavanju zborova (28). Sazivaju se da raspravljaju poslove od »osobite koristi« za općinske odlomke, a posebno: radi osnivanja »učiona«; radi »putova, matica, lokava, mulâ, pristaništa, ulica, trgova, mostova itd.«, i »uopće glede troškova«, daća ili prireza; zatim, da odluče hoće li, po potrebi, »goniti kakvu pravdu protiv drugom odlomku«, i da odluče o svom zastupniku u takvu sporu (65). Predlažu općinskom vijeću »trojke« za izbor glavarâ i njihovih pristava, harambaše i potharambaše (24). Zborovi se ne mogu sazivati ako ih općinsko upraviteljstvo ne sazove, ili ne odobri, i ako nije prisutan izaslanik općinskog upraviteljstva koji predsjedâ zboru. Zaključci se donose »čistom većinom glasova« prisutnih, moraju se zapisnički fiksirati, a imaju »savjetovnu moć pri odlučivanju u općinskom vijeću« (66). Ne može se uskratiti dozvola za saziv zborâ, ako to zatraži glavâr ili šest članova zborâ u odlomku koji ima manje od 100, a 12 članova u odlomku s preko 100 ljudi koji »imaju pravo u sboru biti«. Zbor se ima »sakupiti« najdalje mjesec dana od kada je zatraženo njegovo održavanje (67). Dan sastanka zborâ objavljuje se oglasom »na kućnim vratima glavara seoskoga« ili na drugom javnom mjestu koje će odrediti zbor. Oglas mora biti objavljen osam dana ranije i sadržavati dnevni red. Iznimno će izostati oglas u hitnim slučajevima, ali svaki član zborâ mora biti obaviješten o danu održavanja i predmetu raspravljanja (68).

Glavara ima općinski odlomak ako ga je »dosad imao«. Glavâr je »poslovač općinskog upraviteljstva, te oprema posle mjesnoga redarstva i ostale mjesne poslove« (22). Jedan ili više pristava pomažu glavaru, a po potrebi ga i zamjenjuju (23). Glavârom može biti osoba koja može biti birana u općinsko zastupstvo, koja stalno živi u dotičnom odlomku, a imenuje ga općinsko vijeće iz »trojke« koju predlaže seoski zbor (24, 36). Biraju se na šest godina (25). »Podložni su općinskom upraviteljstvu«, kojemu moraju »pripomagati u raspravljanju posala mjesnog redarstva i drugih mjesnih posala« (54).

»Arambaše« i »podarambaše« izabire općinsko vijeće na tri godine, također iz »trojke« koju predlaže seoski zbor.⁶⁰⁷

»Rondare« imenuje općinsko upraviteljstvo.⁶⁰⁸ Inače, za rone su ostale na snazi stare odredbe (64). »Čauše« također imenuje općinsko upraviteljstvo.⁶⁰⁹

»Izbornim pravilnikom za općine«⁶¹⁰ određeno je biračko pravo, i to tako da ga imaju: »oni općinari, državljani austrijanski, koji u općini plaćaju izravnî porez, bilo neposredno, bilo, kao kmetovi i težaci, posrednim isplaćivanjem svota«. Izuzeci su od toga isključivog poreznog kriterija: svećenici, činovnici, vojne osobe, osobe sa sveučilišnom izobrazbom, nastavno osoblje, te »pomorski kapetani i namjesnici (škrivani) daleke plovidbe, te i upravitelji brodova velike prostrane krajplovitbe«. ⁶¹¹ Ne mogu biti birani: plaćeni općinski

⁶⁰⁷ M. Obuljen — R. Stojanov, n.d. 27.

⁶⁰⁸ Isto.

Citirani raniji propisi su od 24. IX. 1845. i 27. X. 1866. Vidi isto, 55.

⁶⁰⁹ Isto, 27.

⁶¹⁰ M. Obuljen — R. Stojanov, n.d. 85—111.

⁶¹¹ Isto, 1.

službenici; zatim: »osobe, koje primaju milostinju iz siromaške blagajne; one, koje služe kao pridvorice ili one, koje kao nadničari i šegrti nemaju izvora neodvisna dobitka«; nadalje: vladini činovnici koji nadziru općinu, i njihovi pisari; konačno: i osobe koje nisu podnijele općini »račun o svom upravljanju«. ⁶¹² Načelnikova je dužnost da vodi »imenik svih općinara koji imaju izborna prava«, a u tom imeniku se »izbornici« redaju »po iznosu godišnjih izravnih poreza«. Pri tome se imaju »na korist kmetova i težaka proračunati svote što su oni u ime zemljarine dužni podmiriti gospodarima dotičnih zemalja, ali na korist gospodara ima se ipak uračunati cijela njihova godišnja zemljarina, bez odbitka gorirečenih svota«. ⁶¹³ Na temelju spomenutog imenika sastavljaju se »izborna tijela«, a »redovito se moraju sastaviti tri izborna tijela«: »Izbornici po redu gorirečenog imenika, na koje spada prva trećina iznosa poreza, pripadaju prvome izborništvu; oni na koje spada druga trećina drugomu, a ostali izbornici trećemu«. ⁶¹⁴ Biranje je javno. ⁶¹⁵ »Svaki birač, koji uživa pravo izborna, predlaže toliko osoba koje bi morale po njegovoj želji postati članovima općinskog vijeća, koliko članova mora biti izabrano u onom izbornom tijelu, kojemu taj birač pripada«. ⁶¹⁶

Teritorijalno općina Zlarin i dalje obuhvaća: Zlarin, Prvić-Luku i Prvić-Šepurine, Žirje, Kaprije i Krapanj-Grebašticu. Sve te sastavne dijelove izvori nazivaju »odlomci«, pa je tako otok Zlarin Odlomak — općine Zlarin. Svaki odlomak ima svoje seoske zborove.

Na seoske zborove zlarinskog odlomka dolazilo je devedesetih godina 19. st. od 20 do 35 Zlarinjana — »zbornika«. Na njima su davali prijedloge za rješenja ovakvih pitanja: o načinu i mjestu gdje bi se imala sagraditi jedna »čatrnja« za pitku vodu; izjasniti se glede diobe općinskih dobara (»Ostrovica, Bonjan, Sestra Vela, Sestra Mala, Drvenik, Rakitan i Dvanjak«), te u vezi s troškovima te diobe; o doprinosu, u naturi ili novcu, za popravak »župne kuće«; na koji način da se ubuduće plaća »kondota« za mjesnog liječnika; kako smoći novac za novu »čatrnju« i sl. ⁶¹⁷ Važna je bila uloga zbora u predlaganju kandidata za seoske starješine tj. glavaru sela, seoskog pristava, seoskog »arambašu«, pristava arambaši od ronda. Zbor je predlagao za svaku funkciju po tri kandidata (»trojka«), a općinsko je vijeće glasovanjem biralo jednoga od trojice predloženih. Seoskom zboru predsjedava načelnik, a zapisnik vodi općinski tajnik. ⁶¹⁸ Ponekad je zboru prisustvovalo tek 20 ljudi, kao npr. 21. XII. 1903. s dnevnim redom: »Neka seoski zbor kaže, hoće li se S. Marinu pok. Ante

⁶¹² Isto, 10.

⁶¹³ Isto, 12.

⁶¹⁴ Isto, 13.

Prigodom općinskih izbora (»obnavljanje općinskog zastupstva«) u zlarinskoj općini 1899. god. bilo je birača: u prvom izbornom tijelu 27, u drugom 174, a u trećem 1.040.

Vidi: ASCS. Arh. fond Općine Zlarin, sv. 101, god. 1899.

Od 5.025 stanovnika u općini Zlarin god. 1857. bilo je ukupno 736 birača, a od 5.760 stanovnika god. 1903. bilo je 1.235 birača. Vidi o tome: D. Foretić, n.d. 158.

⁶¹⁵ Isto, 23.

⁶¹⁶ Isto, 25.

⁶¹⁷ ASCS. Arhivski fond Općine Zlarin. Zapisnici sjednica seoskog zbora općinskog odlomka Zlarin.

⁶¹⁸ Općina je dobila tajnika profesionalca.

u Zlarinu dozvoliti, da može sagraditi podzemni kanal u vlastitoj kući anagraf. broj 231 u Zlarinu?»⁶¹⁹ Bilo je opet zborova kojima se već unaprijed očekivala burna diskusija, kao npr. 1909. god. 17. I. kada se uoči tog zbora zlarinski načelnik obraća žandarskoj patroli kotara u Šibeniku s navodom: držat će se seoski zbor u Zlarinu »glede mjesta nametnutih općini sa strane c. k. Pomorske vlade za zakup morskog žala zvano 'Kosirić' i 'Oštrica', te se predviđa da bi moglo doći do nereda«; načelnik traži da dođe u Zlarin žandarska patrola već 16. I. »reda radi«.⁶²⁰

Na sjednice općinskog vijeća, u navedenom razdoblju, dolazila su 17 do 23 člana. I ovim je sjednicama rukovodio načelnik Zlarina.

Bilo je i neurednog poslovanja općine, posebno za autonomaške uprave potkraj 19. st. Tako je npr. i Dalmatinski sabor morao 1892. god. da zaključi kako treba uputiti nalog zlarinskoj općini: »da svake sedmice zove prisjednike na sastanke, porazdijeli njim poslove, jednome povjeri ključe blagajne; nalaga se upraviteljstvu, da ima podpisivati blagajni dnevnik i popraviti pomanjkanje raznih namirnica; da nesmi plaćati viećnikom pristojbine za pristup na sjednice; da se brojačem životinje podpišu popisnice i proglaše za slučajne utoke, a za pobiranje travarine uvedu pokazke; da nesmi od občinskoga novca predujmljivati liečniku kondotu i da utjera for. 241,50 predujmljenih; da uredi upravu dobara kanonikije, zakupljenu od općine u korist odlomka Zlarin, da opravda zašto Šepurinam za god. 1890. nije odmjerilo doprinosak u zajedničke troškove i kako iznos pretičaka ukazan u razbrojim neslaga sa onim proiztičućim iz blagajnog dnevnika; da se imenuje seoske časti u Zlarinu; da opomene financijalni odbor na vršenje svoje dužnosti; da se barem svako tri mjeseca ima sastajati vieće. Ova se odluka ima pročitati vieću«.⁶²¹

Sabor je 1894. god. morao poništiti odluku zlarinskog općinskog vijeća kojim je bio prodan privatniku dio općinskog zemljišta, a poništen je, »jer su sjednici učestvovali i glasovali sami kupac i dva njegova rođaka«;⁶²²

Kroz drugu polovicu 19. st. obnovljene su težnje nekih odlomaka za otcjep-ljenjem od općine Zlarin. Bili su to opet Krapanj-Grebaštica i Žirje, ali sada to traži i Prvić-Šepurine. Prvićani su tražili 1864. god. »političku općinu« sa sjedištem u Vodicama,⁶²³ a Krapnjani pripojenje šibenskoj općini.⁶²⁴ Zlarinjani

⁶¹⁹ ASCS. Arhivski fond Općine Zlarin. Zapisnik seoskog zbora općinskog odlomka Zlarin od 21. XII. 1903. U zapisniku se kaže: »Pošto je prisutan priličan broj zbornika i pošto je na občinskom dobniku već udarilo doba gornjim proglasom zabilježeno, predsjednik zbora proglašuje današnji sastanak otvorenim«.

Zaključak je ovog zbora: »S razloga što je more u ovoj luci baš od neobhodne potrebe za svagdnju pristojnu službu domaću, navlastito za pranje suda u obće, za pranje zelja, pa napokon i za mjesenje kruha s morem itd., nakon poduljeg obrazloženja, prisutni zbornici jednoglasno predlažu ovom prigodom i to da občinsko vieće zlarinsko zaključi neka se u obće zabrani i najmanju nečist baciti ovdje u lučkom moru i to pod prijetnjom globe dozvoljene po postojećim redarstvenim propisima«.

⁶²⁰ Isto, sv. 90, god. 1909, br. 65 od 12. I. 1909.

⁶²¹ B r z o p i s n a i z v j e š ć a XXVII. zasjedanja Zemaljskog sabora dalmatinskog, 4. III — 4. IV. 1892. U Zadru 1893, str. LXII—LXIII.

⁶²² Isto, XXIX zasjedanja ... 10. I — 17. II. 1894, ... U Zadru 1894, str. CXXVI.

⁶²³ ASCS. Arhivski fond rkp. ost. I. Marasovića, sv. 75. »Nota« Općine Zlarin od 27. III. 1864.

⁶²⁴ Isto.

su poduzimali sve moguće da onemoguće takva otcjepljenja. Odgovarali su ovim razlozima:

Sve je smišljeno da se nanese šteta općinama u Zlarinu i Tisnome. Prvić-Šepurine, Krapanj i Grebaštica pretrpit će štetu, uz ostalo i time, »jer će izgubiti pravo ribolova, kako ljetnog tako i zimskog, koji se sada zajednički vrši, po stanovnicima općine, u poreznim općinama Žirje-Kaprije i Zlarin, u kojima jedino postoje uvale pogodne za taj ribolov, a od kojeg ribolova pribavljaju glavna sredstva svog uzdržavanja«. Dalje kažu Zlarinjani: bit će im štete i za prodaju njihova vina i ulja, jer će se plaćati više općinskih doprinosa. Optužuju oštrim riječima »starce« iz Prvića, koji su, uz vino, nagovoreni u Vodicama da potpišu olako peticiju za otcjepljenje, a i oni iz Krapnja i Grebaštica da su zavedeni obećanjima i postavljaju zahtjeve bez pravih motiva. Zlarinjani postavljaju i pitanje: kako se može dogoditi, u epohi ustavnosti, da grupa ljudi pokreće samovoljno bez pitanja ostalih stanovnika ovakve stvari koje bi nanijele nered tamo gdje postoji »savršeni red«!⁶²⁵

Zlarinjani su, međutim, bili i optuživani da su npr. seljake Grebaštica pozivali na posebne sastanke potičući ih protiv otcjepljenja i akcije iz Krapnja.⁶²⁶ Spor se oduljio, pa 1868. god. došao i pred Dalmatinski sabor, pred kojim je rečeno i slijedeće: ... »Odlomci Krapanj i Grebaštica nemaju interesa u odnosima s otokom Zlarinom. Krapanj je udaljen od Zlarina dobar sat morem. Zimi je težak dolazak, i nije bez opasnosti za male krapanjske barke«. Nasuprot tome Krapnjani su navodili kako im je u Šibenik lakši pristup, da na šibenskom području imaju svoje posjede i sl.⁶²⁷

Zemaljski odbor nije uvažavao težnje Krapnja s motivacijom da nakon takvog otcjepljenja općina Zlarin neće biti u stanju da pokriva sama troškove općinske uprave. U Saboru je, međutim, dobro naglašeno kako ne stoje takve tvrdnje i kako treba u smislu novog zakona o općinama poštovati zahtjeve općinara. S obzirom na razloge Krapnjana Sabor je vratio zemaljskom odboru predmet na dalje proučavanje.⁶²⁸ Na saborskom zasjedanju 1872. god. podneseno je mišljenje i zemaljskog odbora i namjesništva u prilog zahtjeva Krapnja i Grebaštica. Na sjednici saborskoj 16. XI. 1872. izglasana je i odluka o izdvajanju Krapnja i Grebaštica iz sastava općine Zlarin.⁶²⁹

I oko zahtjeva otoka Žirja nisu bile manje niti blaže diskusije. Žirjani su isticali: »ne mogu dolaziti u Zlarin nego zapadnim vjetrom, dočim za povratiti se kući treba im juga«, pa stoga ponekad dangube 2—3 dana; njihov je zanat ribolov, posebno onaj na srdele, a kad je obilat lov, opasnost je da se riba pokvari jer ne mogu na vrijeme nabaviti sol iz Šibenika, a sol se prodaje u Tisnome; »obterećeni su teškim porezom čim plaćaju 70 posto dodataka, jer

⁶²⁵ Isto.

⁶²⁶ Relazioni stenografiche della VIII sessione della Dieta provinciale dalmata, aperta 22 agosto e chiusa 26 settembre 1868. Zara 1868, 377—379.

ASCŠ. Arhivski fond Općine Zlarin, sv. 78, god. 1873.

⁶²⁷ Isto.

⁶²⁸ Isto.

⁶²⁹ Brzopisna izvješća... XI. zasjedanja... 6. XI — 3. XII. 1872. U Zadru 1873, 49—50. Otcjepljenje je moralo biti propisano pokrajinskim zakonom od 3. II. 1873.

kod občine Zlarin uprava je sasvim slaba i njezine (žirjanske) koristi zanemarene«; dalje: »občina zlarinska služi se talijanskim jezikom, kog oni obćinari ne razumiju, kao službenim jezikom«. Sve bi teškoće prestale, kad bi se združili s Tisnim s koji imaju trgovačke odnose i odakle uvijek mogu dobiti liječnika, i sl.⁶³⁰

Zlarinjani su dakako 5. XII. 1878. tražili da Sabor odbije žirjanski zahtjev.⁶³¹ Zemaljski ih je odbor podržao, navodeći sljedeće:

»Žirje je mali otok, 14 milja udaljen od kraja, s 400 stanovnika, udaljen od Zlarina 12 milja, a s Kaprijem sačinjava porezni odlomak s ukupnim izravnim porezom for. 524,21, od kojih na Žirje spadaju oko dvije trećine«. Tisno je još udaljenije od Žirja negoli Zlarin; »od 70 obitelji na Žirju 13 bave se ribaršćinom, one potrebuju srednjom mjerom od 4 do 5 hiljada kila biele soli, koja se lasnije može nabaviti u Šibeniku, ako je istina da prolazak put Zlarina u Šibenik postaje i lasniji i manje pogibeljniji, nego je onaj put Tiesnoga; opaziti je pak, da mal ne svi odnošaji trgovački Žirija bivaju u Šibeniku i u Zlarinu, gdje su trgovina i pomorstvo mnogo više razvijeni nego u Tiesnome«. U nastavku zemaljski odbor hvali općinsku upravu Zlarina i smatra da bi se Žirjani našli u težoj situaciji glede troškova općinske uprave nakon priključivanja Tisnome, pa nastavlja: »Istina je, da se občina zlarinska služi talijanskim jezikom kao službenim jezikom, ali nadati se je da će narodni duh prodrieti i kod nje, oli da će barem drugim pravcem postupati prema onim odlomcima koji imaju pravo da se njihovome materinskom jeziku poda u upravi ono mjesto, koje mu pristoji«. Zaključuje zemaljski odbor svoje mišljenje uvažavanjem teškoća oko ribolova koje da bi nastale otejepljivanjem Žirja, pa pitanjem troškova uprave u općini Zlarin, te predlaže odbijanje zahtjeva Žirja.⁶³² Tako je Žirje ostalo u sklopu općine Zlarin.

Nasuprot opisanim akcijama otejepljivanja bilo je i zahtjeva za priključivanjem općini zlarinskoj. Tražili su to stanovnici Zablaća na susjednom šibenskom kopnu,⁶³³ naselja koje su Zlarinjani zasnovali. Pred Saborom je bio takav zahtjev 1886. godine a zlarinsko ga je općinsko vijeće ponovno potaklo 1900. god.⁶³⁴ Uspjelo se s tim zahtjevom, pa je konačni teritorij zlarinske općine

⁶³⁰ Isto, XVII, zasjedanja... 8. VI — 20. VII. 1880, 35.

⁶³¹ Isto.

⁶³² Isto.

⁶³³ K. Stošić, Sela... 239—241.

⁶³⁴ Brzopisna izvješća... XXII, zasjedanja... 9—21. XII. 1886. U Zadru 1887, 405.

ASCS. Arhivski fond Općine Zlarin. Zapisnik sjednice općinskog vijeća 14. VIII. 1900. Iz zapisa proizlazi da su Zablaćani tražili priključenje zlarinskoj općini, pa je općinsko vijeće zaključilo: »Vijeće zlarinsko jednoglasno prima molbu seljana Zablaća i zaključuje da nema ikakove protivnosti da isti ovoj zlarinskoj općini budu pridruženi, te nalaže općinskom upraviteljstvu da izvjesti u predmetu nadležne čimbenike prema istini i stanju stvari.

Gospodarska pozadina ovoga pitanja jest u pitanju podjele općinskih dobara. Naime, iz podneska Općine Zlarin 10. I. 1899. upućenog Pokrajinskom povjerenstvu za diobu općinskih dobara u Zadru, izlazi da su Zablaćani polagali izvjesna prava na otočice Drvenik, Rakitan i Dvanjku, pa su bili protiv diobe tih zlarinskih općinskih dobara bez njihova udjela. Zlarinjani protestiraju protiv toga, te traže neka se Zablaćani obrate redovnom sudu ako smatraju da imaju neka prava, a neka to pitanje ne usporava samu podjelu općinskih dobara.

Priključenjem Zablaća zlarinskoj općini riješilo se to pitanje bez suda. Vidi: ASCS. Arh. fond Općine Zlarin, sv. 101, god. 1899.

BERNARD STULLI

trajno ostao: otok Zlarin, sa susjednim Zablaćem na kopnu;⁶³⁵ otok Žirje, Kaprije, te Prvić-Luka i Prvić-Šepurine. To je bio teritorij od 4.734 ha, na kojemu je 1910. god. bilo 445,99 ha općinske imovine i 4.288,01 ha nekretnina u privatnom vlasništvu te 5.760 stanovnika.⁶³⁶

Osjetljiv praktični i stalan problem u ovoj općini bili su kriteriji za određivanje udjela pojedinih općinskih odlomaka u snanjanju ukupnih troškova općinske uprave. Utvrđeno je da odlučna bude visina tzv. neposrednih poreza po poreznim općinama, a njihovo je stanje npr. 1882. god. bilo slijedeće:⁶³⁷

Porezna općina	Neposredni porezi	Dodatni izvanredni porezi	Sveukupno
Zlarin ...	1.249 : 46 ¹ / ₂	341 : 24	1.590 : 70 ¹ / ₂
Prvić-Luka i Prvić-Šepurine ...	584 : 07	165 : 23 ¹ / ₂	749 : 34 ¹ / ₂
Žirje i Kaprije ...	439 : 80 ¹ / ₂	69 : 21	509 : 1 ¹ / ₂
SVEGA	2.273 : 33	575 : 73 ¹ / ₂	2.849 : 06 ¹ / ₂

Raspodjela troškova općinske uprave 1882. i 1900.⁶³⁸ god. bila je ovakva:

Općinski odlomak	Godina	Prinos za pokriće troškova		Posebni troškovi odlomka		Kvota udjela u zajedničkim Svega troškovima			
		for.	sol.	for.	sol.	for.	sol.	for.	sol.
Zlarin	1882	2.289	72	1.494	19	795	53	2.289	72
	1900	3.244	15	2.496	04	1.219	49	3.715	53
Prvić-Luka	1882	438	36	251	1	187	35	438	36
	1900	1.162	61	1.001	57 ¹ / ₂	361	68	1.363	25 ¹ / ₂
Prvić-Šepurine	1882	438	36	251	1	187	35	438	36
	1900	1.162	16	1.261	57 ¹ / ₂	361	68	1.623	25 ¹ / ₂
Žirje	1882	386	84	217	18	169	66	386	84
	1900	1.092	10	751	04	341	62	1.092	66
Kaprije	1882	193	42	108	59	84	83	193	42
	1900	546	04	439	08	170	81	609	89
SVEGA	1882	3.746	70	2.321	98	1.424	72	3.746	70
	1900	7.207	51	5.949	31	2.455	28	8.404	59

⁶³⁵ God. 1928. Zablaće je ponovno vraćeno Općini Sibenik. K. Stošić, Sela... 173.

⁶³⁶ A. Babić, Kriza političkih opština Dalmacije, Beograd 1927, 9.

⁶³⁷ ASCS. Arh. fond Općine Zlarin. Zapisnik sjednice općinskog vijeća 28. XII. 1881.

⁶³⁸ Isto.

Podmirivanje ovih zajedničkih troškova cjelokupne općinske uprave bilo je stalan problem u složenoj općinskoj organizaciji kao što je bila zlarinska s pet glavnih naselja na četiri razna otoka. Bilo je prigoda kad se nije štedilo. Za putovanja cara Franja Josipa kroz Dalmaciju 1875. godine, kada je posjetio i Zlarin, autonomaška je općina Zlarina sveukupno potrošila za taj doček i priredbu iznos od 3.390,80 forinti,⁶³⁹ što je znatno prelazilo tadašnji godišnji budžet općinskog odlomka Zlarina! I tada se potvrdila stara istina: carevi uvijek mnogo koštaju narod kojega su im predali da njime vladaju. Autonomaši su pak očekivali važne političke poene od tog i tako skupog dočeka, pa nisu žalili narodnog tj. tuđeg novca.

Vrlo su instruktivni za gospodarsko stanje i snagu zlarinske općine i podaci o neposrednim porezima, po njihovim vrstama, a za god. 1890. i 1900.⁶⁴⁰

Općinski odlomak	Godina	Zemljarina		Kućarina		Obrtarina		Dohodarina Svega			
		for.	sol.	for.	sol.	for.	sol.	for.	sol.	for.	sol.
Zlarin	1890	426	—	398	63 ¹ / ₂	406	10	149	06 ¹ / ₂	1.379	80
	1900	431	41	582	31	212	85	125	16	1.351	73
Prvić-Luka Prvić- -Šepurine	1890	309	51	314	59	282	05	54	14 ¹ / ₂	960	29 ¹ / ₂
	1900	290	36	390	44	120	60	—	40	801	80
Žirje i Kaprije	1890	391	52	80	72	126	74	9	30	608	28 ¹ / ₂
	1900	392	26	110	92 ¹ / ₂	64	80	—	—	567	98 ¹ / ₂
SVEGA	1890	1.127	03	793	94 ¹ / ₂	814	89	212	51	2.948	38
	1900	1.114	03	1.083	67 ¹ / ₂	398	25	125	56	2.721	51 ¹ / ₂

God. 1914. u Zlarinu su postojali ovi organi: općina, pomorsko-sanitarni ured, lučki carinski ured, odjel financijske straže, oružnička stanica, poštansko-brzojavni ured, župni ured rimokatoličke crkve.⁶⁴¹

Navedeni financijski podaci zaista rječito govore o znatnoj premoći, o dominantnoj poziciji otoka Zlarina u cjelini zlarinske općinske organizacije. Zlarinu je odgovarao opisani sastav općine, jer mu je osiguravao takav dominantni položaj. Odgovarao mu je i gospodarski, a ne samo zbog računice autonomaškog općinskog vodstva kako tim drži politički u svojim rukama još jednu dalmatinsku općinu.

Financijski podaci pokazuju nam kako i prije nastupa teškog kriznog razdoblja na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, tj. još za trajanja određene konjunktura, općina Zlarin ima financijskih teškoća i dugova. Seoska ih sirotinja nije mogla platiti, a seoski bogataši i imućnije obitelji smatrali su povoljnim da se živi od pozajmljenog tuđeg novca. Kapitalistička logika poslovanja i nije

⁶³⁹ Isto, sjednica od 7. XII. 1875.

⁶⁴⁰ Isto. Zapisnici sjednica općinskog vijeća 15. XII 1889. i 18. XII. 1899.

⁶⁴¹ Isto, sv. 89, god. 1914. u spisu od 27. VIII. 1914.

mogla da afirmira drugačije navike. Već 1874. god. zlarinska općina dobiva zajam od 500 for. i ne ustručava se da ga uzme od tzv. »Gladinjske zaklade«,⁶⁴² kojoj ime kaže da je namijenjena gladnima, tj. prvenstveno pasivnim općinama jadne Dalmatinske zagore; dvije godine ranije tražila je zlarinska općina pomoć iz sredstava pokrajine čak za gradnju zlarinskog groblja!⁶⁴³ Još god. 1888. zlarinska općina duguje Gladinjskoj zakladi 166 for. 67 novč.⁶⁴⁴ Koncem god. 1891. još postoji dio toga duga u iznosu od 95 for. 25 novč.⁶⁴⁵ God. 1904. zlarinska općina traži zajam od 2.000 kruna,⁶⁴⁶ god. 1914. opet novi zajam od 30.000 kruna,⁶⁴⁷ i tako se nastavlja, pa i god. 1926. opet je u planu zajam od 25.000 din. »za namirenje tekućih općinskih potrebština«.⁶⁴⁸

Ne može se poreći da je austrijsko zakonodavstvo o općinama druge polovice 19. st., a i ono kasnije, značilo napokon i definitivno razdvajanje upravno-političke vlasti od sudske, te uvođenje demokratskijeg sistema upravljanja, neusporedivog prema ranijem sistemu iz vremena Metternichova i Bachova apsolutizma. No, isto su tako točne konstatacije već i iz početka 20. st. da je novi općinski sistem bio još bitno defektan u nizu načelnih pitanja, kao što su: nedostatak skupštine svih općinara; nepostojanje političke i pravne odgovornosti načelnika općinskom vijeću; mogućnost da se održava na vlasti općinsko vijeće koje nema nikakve podrške općinara; nepostojanje zastupstva općinara, već, umjesto toga, »umjetno sastavljenih izbornih tijela«, pa umjesto vlasti stanovnika općine njome gospoduju »gospoda« i država. Dodali bismo tome: i za instituciju seoskog zbora ne bi se moglo reći da se njome nešto napredovalo u usporedbi sa srednjovjekovnom »posobom«! Treba uz to istaći i činjenicu da je opisani općinski sistem bio i zloupotrebljavan. Zlarinska je općina zaista primjer toga. Faktički su nosioci vlasti bili i u njoj jedan uzak krug imućnijih ljudi, iz čijih ruku nije ta vlast izlazila. Kudikamo veći dio Zlarinjana, kako smo već prikazali, zavisio je od zemljišnih gospodara i, s druge strane, od vjerovnika lihvara, lišen značajnijeg i spomena vrijednog udjela u odlučivanju općinskim poslovima ili, ako je bio pitan, morao se vladati po željama svojih gospodara i vjerovnika. Ti zemljišni gospodari i lihvari bili su opet zavisni od vlade (→governa-) jer im je vlada održavala uvjete i situaciju, sistem, kojim su teške i dužnike mogli držati u stalnoj općoj društvenoj zavisnosti. Ali, bila je to i međuzavisnost, jer je i vlada zavisila od istih zemljišnih gospodara i lihvara vjerovnika, kao jednog od važnih instrumenata za

⁶⁴² Brzopisna izvješća... XIII zasjedanja... 15. IX — 13. X. 1874., str. 62.

⁶⁴³ Isto, XI zasjedanje... 6. XI — 3. XII. 1872. U Zadru 1873, 61, 127.

⁶⁴⁴ Isto, XXVI. zasjedanje... 14. X — 7. XI. 1890. U Zadru 1891, 48.

⁶⁴⁵ Isto, XXIX. zasjedanje... 10. I — 17. II. 1894. U Zadru 1894, 44.

⁶⁴⁶ ASCŠ. Arh. fond Općine Zlarin, sv. III, god. 1904.

⁶⁴⁷ Isto, sv. 89, god. 1914. I to je bio zajam iz »Oskudične zaklade«, a svrha mu je bila, da se plati dugove:

— Općinskoj štedionici u Biogradu n/m	kruna	14.418,51
— »Zakladi kanonikata«	''	2.631,07
— Srečku Marinu	''	7.500.—
— Mirovinskom zavodu u Trstu	''	420,26
— »Nedotičak« god. 1913.	''	4.103,56

Namjesništvo u Zadru je dalo pristanak da Općina Zlarin sklopi takav zajam.

⁶⁴⁸ Isto, zapisnik sjednice općinskog upraviteljstva 2. XI. 1926.

njezino vladanje nad hrvatskom većinom u Dalmaciji. Time smo ujedno obilježili i gospodarske i političke temelje autonomaštva u Dalmaciji. To je autonomaštvo bilo obilježavano i talijanštinom, ali to nije dovelo u svim autonomaškim krugovima obavezno i do talijanaštva i talijanskog iredentizma. Dokaz tome je i razmjerno dugotrajni fenomen autonomaštva na Zlarinu, a ipak je tamo doslovno tek nekoliko ljudi iz tabora autonomaša isticalo i iredentističke tendencije i talijanski nacionalni osjećaj, prekoračujući granice lojalne austrijanštine koja je bila jedan od temelja autonomaštva. Zlarinski primjer pokazuje da demokratski sistem u općinskom mehanizmu može u danim povijesnim okolnostima dovesti i do profanacije pa i negacije tog demokratskog sistema.

Demografski razvitak

Demografski je razvitak bio uvjetovan i određivan naprijed opisanim faktorima, tj. i prirodnim osobinama otoka i mora što ga okružuje, pa stanjem poljoprivredne proizvodnje, dinamikom dodatnih gospodarskih djelatnosti (ribarstvo, pomorstvo, koraljarstvo), te političkim prilikama koje su određivale pripadnost otoka, kao i sistemom upravljanja otokom Zlarinom.

Najstariji poznati podaci potječu tek iz posljednjih desetljeća 16. st.⁶⁴⁹ Sadržani su u mletačkim službenim izvještajima.

God. 1585. iskazano je za Zlarin i okolna mjesta:⁶⁵⁰

Mjesto	Muškaraca spodobnih za oružje	Žena	Djece i staraca	Ukupno
Murter	103	260	107	470
Tisno	66	292	109	467
Zlarin	133	216	99	448
Prvić	60	170	122	352
Krapanj	80	287	140	307
Vodice	48	120	68	236
Betina	42	126	41	209
Zirje	44	97	59	200
Tribunj	30	67	30	127
Kaprije	14	97	59	56

⁶⁴⁹ Ranije se stalno navodilo kako je poznat broj zlarinskog stanovništva iz 1298. god. i da je iznosio 70 ljudi (v. »Folium dioecesanum curiae archiepiscopalis jadrensis et curine episcopalis sibenicensis«, a. III, n. 10, str. 82—83). I to se uporno nekritički ponavljalo. Tek je F. Dujmović pokazao da je taj podatak sasvim netočan, jer je erpljen iz tzv. kataloga rimokatoličkih župa šibenskog područja, koji je šibenski biskup A. G. Fosco »teškom pogreškom« stavlja u god. 1298, a taj katalog da je »mogao nastati najranije u drugoj polovici XV. stoljeća«. (F. Dujmović, n.d. 98—99). Treba međutim reći, da čitav taj biskupov katalog ne dolazi u obzir kao povijesni izvor.

⁶⁵⁰ G. Novak, Mletačka uputstva i izvještaji, IV, 1572—1590, Zagreb 1964, 360—361.

BERNARD STULLI

Dvije godine kasnije, tj. 1587, navodi se za Zlarin 76 »dimova«, 496 »duša«, od čega 110 muških sposobnih za oružje.⁶⁵¹

U god. 1599. zabilježeno je:⁶⁵²

Mjesto	Ukupno osoba	Muškaraca sposobnih za oružje
Krapanj	518	100
Velo selo (na Murteru)	470	80
Zlarin i Lupac	423	109
Vodice	322	70
Primošten	310	50
Prvić	287	38
Zlosela	202	30
Žirje	200	36
Rogoznica	192	37
Betina	187	35
Jezera	183	48
Tribunj	179	30

Sve su to mletački službeni izvještaji kojima se u prvom redu želi ustanoviti i iskazati broj muškaraca sposobnih za vojne službe svih vrsti (»da fatti«, »da fattion«). Stoga sva je prilika, iskazuju bar uglavnom točan broj stanovnika. U nekim su mjestima prilično velike razlike nastale kroz petnaestak godina, što je vjerojatno uzrokovano intenzivnijim migracijama iz zaleđa prema obali i otocima, pa i u rejonu obale i otoka, izazvanih turskim opasnostima iz zemalja zaleđa. Reklo bi se da su i Zlarin zahvatile te migracije, ali podaci ne govore da bi to bilo u ovom razdoblju, u nekom većem intenzitetu. God. 1603. stanje je ovo: 86 »dimova« s ukupno 658 »duša«.^{652a}

Mora da se taj intenzitet nešto povećao kroz 17. st., jer župnik Oštarić zabilježio je 1680. god. na Zlarinu 1.018 stanovnika, od čega 367 žena, 367 djece i 284 muškaraca.⁶⁵³ Naime, bez priliva i migracijom teško bi se objasnilo toliko povećanje stanovništva samo prirodnim prirastom kroz osamdeset godina. God. 1667, nakon kuge od 1649. god., bilo je popisano na Zlarinu: 150 muškaraca sposobnih za oružje, 200 dječaka, 400 žena i djevojaka i 50 staraca.⁶⁵⁴ Od godine 1680. povećava se zlarinsko stanovništvo prirodnim prira-

⁶⁵¹ Isto, 398.

⁶⁵² Isto, V, 1591—1600, Zagreb 1966, 271.

^{652a} Archivio Segreto Vaticano. Miscellanea, arm. VII — 100. Visitatio sibenicensis anno 1603. Michaelis Priuli 135 r.

⁶⁵³ Biskupski arhiv u Šibeniku, sv. 165. Oštarićev zapis je datiran: 29. IV. 1680.

⁶⁵⁴ Stj. Obad, Ekonomski, socijalni i politički razvoj Šibenika od 1814. do 1859. god. Šibenik, spomen-zbornik o 900. obljetnici. Šibenik 1976, 341. Za Prvić se tu navodi ukupno 320 stanovnika, Žirje 186, Kaprije 33, Krapanj 432 stanovnika.

štajem. God. 1725. popisane su obitelji i ustanovljeno: odraslih stanovnika 613, a djece 408.⁶⁵⁵ Nakon 40 godina, tj. 1765. god., ima na Zlarinu ukupno 1.224 stanovnika,⁶⁵⁶ a 1787. god. ima ih 1.237 u 187 obitelji.⁶⁵⁷

U ovim razdobljima od 16. do 18. st. značajan su upliv na demografska kretanja imale i epidemije kuge što su harale šibenskim područjem. Osobito su bile teške posljedice pomora (»moritadi«) 1455—57, 1526—27. i 1649. god. Otok Zlarin i Lupac služili su i za izolaciju oboljelih iz grada Šibenika. U napadu 1649. god. računa se da je pomrlo više od 10.000 ljudi na šibenskom području.⁶⁵⁸

Radi usporedbe navedimo još i nekoliko podataka o kretanju stanovništva u gradu Šibeniku i njegovu distriktu: nakon kuge 1649. god. sam grad je spao na samo 1.600 ljudi, a na cijelom području komune bilo je 8.400, od čega 1.800 sposobnih za vojsku,⁶⁵⁹ dok je npr. 1636. god. bilo u gradu 5.385, od čega 1.204 sposobna za vojsku, a na ostalom području šibenske komune živjelo je tada 5.784 stanovnika.⁶⁶⁰ Službeni mletački anagrafi 18. st. iskazuju za šibensku komunu: 20.366 osoba god. 1771, a 17.507 u god. 1781.⁶⁶¹

Općenito bi se za demografski razvitak do u 18. st. moglo utvrditi nekoliko važnijih zaključaka. Problem točnosti anagrafa stalno je prisutan. Već smo ranije citirali prigovore mletačkih funkcionera kako niti preko biskupije ne mogu doći do točnih podataka o broju stanovnika.⁶⁶² Bit će, ipak, da je onaj poimenični popis stanovnika iz 1765. god. potpun. Nadalje, uz uvodno istaknute faktore, u ovim su razdobljima još posebno utjecale političke prilike u zaleđu Šibenika, gdje posebno kroz 16. i 17. st. tursko nadiranje uzrokuje veći priliv stanovnika iz zaleđa prema obali i otocima. Konačno, još je bio značajan i utjecaj epidemijâ kuge, koja je toliko puta decimirala stanovništvo. Ipak, uza sve nepovoljne okolnosti pučanstvo je bilo u porastu. To je moglo biti tako zbog povoljnog razvitka dviju osnova života na Zlarinu: maslinarstva i vinogradarstva. Samo na toj materijalnoj osnovi, stvaranoj trudom zlarinskih težaka, mogao je trajati uspješan i osjetan porast stanovništva.

U vremenu 1797. do 1815. god., kad su se poslije Mletaka smjenjivale strane vlasti u Dalmaciji, učestalo je njihovo evidentiranje dalmatinskog pučanstva, kako zbog vojnih, tako i fiskalnih razloga.

⁶⁵⁵ Biskupski arhiv u Šibeniku, sv. 165. Zapis je datiran: 4. VII. 1725.

⁶⁵⁶ Isto, sv. 156. Tu se nalazi: »Status animarum insulae Zlarin anno domini 1765«. Izradio ga je zlarinski župnik. Poimenično su popisani svi stanovnici otoka, uz oznaku životne dobi.

⁶⁵⁷ Isto, sv. 178. Samo sumarni iskaz izrađen od župnika J. Borkovića. K. Stošić, Sela ... 173. navodi, bez oznake izvora, za god. 1775. stanovnika 1.246 u 193 obitelji.

⁶⁵⁸ J. Perić, Šibenik u kugi za kandijskog rata god. 1649. Zagreb s.a. str. 3 i slijed.; S. Grubišić, Šibenik kroz stoljeća, Šibenik 1974, 102—105; M. Skarica i M. Dražen Grmek u svojim radovima objavljenim u ediciji: Šibenik, spomen zbornik ... Šibenik 1976, 515—516, 527—529.

⁶⁵⁹ G. Novak, Commissiones et relationes venetae, VIII, 1620—1680, Zagreb 1977, 19.

⁶⁶⁰ Isto, 206.

⁶⁶¹ D. Božić-Bužančić, n.d. tabele uz str. 48.

⁶⁶² Arhiv JAZU u Zagrebu, sign. IV b 48 Sibenicensis communitatis litterae ad proveditores Dalmatiae et Albaniae a. 1683—1685. pod 2. VII. 1684.

Za francuske uprave nastao je 1810. god. popis stanovnika, prema kojemu na Zlarinu ima 1.352 stanovnika.⁶⁶³ Istovremeno Krapanj—Grebaštica imaju 787, Prvić 1.256, a Žirje i Kaprije 349, pa u cijeloj općini ima ukupno 3.744.⁶⁶⁴ Isti broj iskazuje i francuski popis iz 1813. god.⁶⁶⁵

Iz vremena tzv. druge austrijske vladavine, tj. praktički od kraja 1813. god. nadalje, imamo već iz 1814. god. prvi popis. To je i prvi štampom objavljen iskaz stanovništva za najveći dio Dalmacije. Nalazi se uz propise o tzv. teritorijalnim odredima (»forza territoriale«) u prilogu koji nabraja organizaciju »kolumnelata« i »serdarija« u Dalmaciji. Ovdje se navodi 1.359 stanovnika Zlarina.⁶⁶⁶

Uskoro zatim, 1818. godine, u elaboratu koji teži da prikaže opću bilancu istog dijela Dalmacije (bez dubrovačkog i kotorskog okružja), s ciljem da bi se uočili mogući prihodi pokrajine pa usporedili s troškovima za njezinu upravu, navodi se samo zbirno za općinu Zlarin 3.766 stanovnika.⁶⁶⁷

Stanje pučanstva u prosincu 1829. i 1832. god. prikazuje nam priložena tabela (A). Tih su godina razradili popis: po broju obitelji, po životnoj dobi (u 4 kategorije), po spolu, te po vjerskoj pripadnosti, iskazavši posebno i broj crkvenih osoba.⁶⁶⁸ Tu cjelinu upotpunjuju podaci o stanovništvu iz višekratno citiranog katastarskog operata za k.o. Zlarin, kao i sačuvani popis iz 1841. god.

Za katastarski operat bi se moralo pretpostaviti da donosi egzaktne podatke. Po njemu, ukupan broj stanovnika na samom otoku Zlarinu iznosi 1.888, od čega: muških 921, žena 967, u 252 kuće i 283 obitelji. On donosi i prvu poznatu specifikaciju pučanstva po zanimanju, i to: 1.162 = 61,6 posto zemljoradnika; 184 = nešto ispod 10 posto pomoraca, a ribara i koraljara koji se bave i zemljoradnjom 255 = oko 13 posto; konačno, izvan navedenih zanimanja ostaje 287 osoba = nešto preko 15 posto, u koje su uračunati: djeca, nemoćni, obrtnici, svećenici, službenici i sl.⁶⁶⁹

⁶⁶³ ASCS. Arhivski fond Općine Zlarin, nesređena građa. »Tabella della popolazione della città, borghi, e comuni villiche del cantone di Sebenico nell'anno 1810«.

⁶⁶⁴ Original u Nacionalnom arhivu Francuske u Parizu, kseroks-kopije kod autora ove studije.

⁶⁶⁵ Isto.

⁶⁶⁶ Raccolta delle leggi ed ordinanze dell'anno 1821 per la Dalmazia, Zara 1834, 414.

Kako ovaj izvor nije dosad iskorišten u literaturi, navodimo podatke i za okolna mjesta: Tisno 1.210, Jezera 444, Murter 870, Betina 672, Žirje 230, Zaton 304, Zlosela 471, Rogoznica 2.029, Primošten 1.055, Prvić-Šepurine i Kaprije 1.296, Krapanj 762, Vodice 1.227 i Tribunj 470 stanovnika.

Naslov priloga u kojemu se nalaze navedeni podaci glasi: »Divisione della Dalmazia in quattro colonnelli e ventiquattro sardarie, secondo la geografica configurazione della provincia, a norma della quale non è possibile di ripartire in porzioni eguali il numero dell'anime«.

⁶⁶⁷ HAZd. rkp. 36. A. Schmid (?), Descrizione politico-amministrativo-statistica della provincia della Dalmazia 1818., 88—89. Radi usporedbe navodimo, iz istog izvora, podatke za još nekoliko dalmatinskih općina: Nin 4.623, Silba 3.348, Sali 2.833, Rab 2.718, Pag 3.370 i Tisno 5.497.

⁶⁶⁸ Za 1829. god. vidi: »Stato della popolazione ed altri oggetti che nel mese di dicembre 1829 si trovano nel distretto pretoriale di Sebenico, circolo di Zara«. Datirano: Sibenik, 21. III. 1830. Uz stanovništvo iskazano je i stanje stoke i prijevoznih sredstava (kola i »barke«), ASCS. Arhivski fond Općine Zlarin, nesređena statistička građa.

Za 1832. god. vidi: »Stato della popolazione ed altri oggetti che nel mese di dicembre 1832 si trovano nel circondario comunale di Sebenico, circolo di Zara, provincia della Dalmazia. Bez datacije. Ostali podaci kao gore. ASCS. Isto.

⁶⁶⁹ Republička geodetska uprava SRH. Arhiv mapa u Splitu. Operat za k.o. Zlarin.

TABELA B)

Mjesto	Kuće	Iznajmljivu stan	Muškarci										Po vjeri			Ukupno stanovnika
			Svećenici	Plemići	Plaćeni službenici	Gradani i obrtnici	Ostali izvan rubrika prethodnih	Priraštaj		Svega muških stanovnika	Žena	Sveukupno stanovnika	Katolika	Pravo-slavnih		
								Od 1. do 15. 9.	Od 16. do 18. 9.							
Primošten	306	2	1	—	5	4	4	670	249	68	680	692	1.372	1.372	—	1.372
Rogoznica	392	4	2	—	5	4	4	770	269	54	781	831	1.612	1.604	8	1.612
Zaton	93	—	1	—	3	2	2	188	63	13	194	200	394	394	—	394
Tisno	279	9	1	—	7	28	28	653	214	43	689	686	1.375	1.375	—	1.375
Jezera	147	—	1	—	3	—	—	205	72	15	209	469	678	678	—	678
Betina	196	—	1	—	3	—	—	423	160	32	427	496	923	923	—	923
Zlosela	169	—	1	—	3	6	330	137	27	27	340	338	678	678	—	678
Murter	296	—	1	—	3	—	567	219	43	43	571	492	1.063	1.063	—	1.063
Tribunj	104	—	1	—	3	—	256	86	17	17	260	166	426	426	—	426
Vodice	306	—	1	—	5	8	728	271	53	53	742	656	1.398	1.398	—	1.398
Zlarin	271	4	1	—	6	39	837	249	50	50	883	908	1.791	1.791	—	1.791
Prvić i Kaprije	265	3	4	—	6	—	984	304	62	62	994	861	1.855	1.855	—	1.855
Žirje	63	—	1	—	3	—	188	68	14	14	192	163	355	355	—	355
Krapanj	140	—	2	—	3	—	457	172	35	35	462	504	966	966	—	966
Općina Zlarin	739	7	8	—	18	39	2.466	793	161	161	2.531	2.436	4.967	4.967	—	4.967

I za god. 1841. popis je raščlanjen, i to s nešto više pokazatelja⁶⁷⁰ negoli 1829. i 1832. godine, kako se to vidi iz priložene tabele (B). Po njoj bi Zlarin pred Četrdesetosmu dostigao 1.791 stanovnika, a cijela zlarinska općina 4.967.

Ostaje, na žalost, nerazjašnjena razlika između podataka katastarskog operata i onih iz god. 1832. i 1841. Smatramo da ona potječe odatle što katastarski operat analizira teritorij katastarske općine za koju se u vrijeme izrade operata pretpostavljalo da će obuhvatiti više od područja samog otoka Zlarina. Otok Zlarin, kako će pokazati izlaganja koja slijede, nije nikada dosegao 1.888 stanovnika. Za razdoblje 1832—1841. god. držat ćemo se navedenih podataka koje je dala općina Zlarin (tabele A i B). Polazeći od tih podataka, izlazi da Prvić počinje od tridesetih godina bivati najnaseljeniji otok šibenskog arhipelaga, a ne samo u okviru zlarinske općine. To vrijedi i ako se odbije broj stanovnika Kaprija u tabeli B. Razmjerno velik prirodni priraštaj karakterizira cjelokupno područje. I broj kuća ilustrira postojano povećanu demografsku ekspanziju. Vrijedi upozoriti da katastarski operat govori na Zlarinu i o »kućama« izvan mjesta Zlarina, i to u Borovici, Oštrici i Dolcu. O ekspanziji Zlarinjana u Zblaće, na susjednom kopnu, već je dovoljno rečeno u prethodnim izlaganjima. Treba podsjetiti i na njihovu ekspanziju i u Srimu. Već 1668. god. imali su Zlarinjani tamo sporova, obrađujući zemlju i ispašom stoke u Srimi.⁶⁷¹

Zbog potpunije usporedbe treba ovdje iznijeti i štogod podataka, iz popisa za 1841. godine, za cjelinu šibenskog kotara (s općinama: Šibenik, Zlarin i Tisno). Kotar ima ukupno 24.609, od čega šibenska gradska općina 13.101 stanovnika; 5.033 kuće i 403 osobe koje unajmljuju stan; začuđuje da je u rubrici »plemići« iskazana samo jedna osoba u gradu Šibeniku; plaćenih je službenika ukupno 159; rubrike o vojnim osobama i strancima ostavljene su prazne, isto kao i obje predviđene za površinu i broj stanovnika po kvadratnoj milji; od ukupnog pučanstva ima 23.795 katoličke a 814 pravoslavne vjeroispovijesti (potonjih samo u šibenskoj gradskoj općini). Neobičan je naslov rubrike: »građani i obrtnici« (»cittadini ed artisti«), a u njoj je po općinama iskazano: šibenska 676 osoba, Tisno 42 osobe, a u zlarinskoj općini 39 osoba.

Akcije za redovno školovanje podmlatka bilo je u Zlarinu već 1834. god. Tada općina dostavlja kotaru u Šibenik izvještaj, po kojemu da na području zlarinske općine ima 74 muške i 52 ženske djece »sposobne da pohađaju osnovnu školu«.⁶⁷² Nakon što je škola počela rad, pohađalo je npr. u školskoj godini 1844/45. ukupno 66 djece, a đaci da poslije redovne obuke dnevno prolaze (po 2 sata) i praktične obuke u poljoprivrednim znanjima.⁶⁷³

Četrdesetosma je, kao i drugdje, donijela izvjestan pad ukupnog broja stanovnika zlarinske općine. Iskazuje to popis za 1849. god. razrađen jednako

⁶⁷⁰ »Stato della popolazione del distretto pretorile di Sebenico dell'anno 1841«. Bez datacije. ASCS, kao u bilješci 18.

⁶⁷¹ HAZd. Spisi šibenskog bilježnika G. Capogrosso, sv. 82, fasc. II, 989b—990b.

⁶⁷² ASCS. Arhivski fond Općine Zlarin, sv. 28, god. 1834.

⁶⁷³ Isto, sv. 44, god. 1946.

BERNARD STULLI

kao onaj za 1841. god., ali s još nešto detalja za općinske odlomke i pojedina mjesta,⁶⁷⁴ pa zaslužuje da ga ovdje reproduciramo:

Općina Zlarin

Općinski odlomak	Mjesto	»Kuće odnosno zgrade«	Unajmljuju stan	Muškaraca				Žena	Sveukupno stanovnika
				Svećenici	Plaćeni službenici	Neobuhvaćeni prednjim rubrikama	Ukupno muškaraca		
Zlarin	Zlarin	245	5	2	4	780	786	902	1.688
„	Zablaće	15	—	—	—	80	80	72	152
Prvić-Luka	Prvić-Luka	98	1	2	—	352	354	452	806
„	Prvić-Šepurine	118	2	1	—	396	397	354	751
Krapanj	Krapanj	90	—	2	—	365	367	346	713
„	Grebaštica	42	—	—	—	107	107	104	211
„	Zaton	2	—	—	—	3	3	3	6
Žirje	Žirje	38	—	1	—	171	172	181	353
„	Kaprije	15	—	1	—	77	78	83	161

Kako se vidi, pad je i u samom Zlarinu osjetan (od 1.791 u 1841. god. na 1.688 stanovnika), ali procentualno nije veći od prosječnog pada što su ga zbivanja oko Četrdesetosme i drugdje izazvala. Objašnjenje ovog smanjivanja stanovništva u konkretnim okolnostima Zlarina nije još dano, a zahtijevat će dulja i podrobnija istraživanja.⁶⁷⁵ U gornjem iskazu nema podataka za obrtnike i trgovce, ali ih imamo za god. 1846, kada je u cjelokupnoj zlarinskoj općini bilo: 2 kovača, 4 stolara, 2 zidara, 6 krčmara, 1 postolar; trgovaca i »onih koji imaju skladišta« 4, pekara trgovaca kruhom 11, vlasnika torkula za masline 4, te 1 prodavač svježeg mesa.⁶⁷⁶

S drugom polovicom 19. st. ušlo se u razdoblje organizirane austrijske državne statistike, ali time nije nikako nastupila era egzaktnih statističkih podataka. Očitovalo se to i u objavljivanju podataka prema popisu stanovnika 1857. god. U službenom izdanju vlade u Zadru⁶⁷⁷ rezultati popisa su slijedeći:

⁶⁷⁴ »Stato della popolazione del circondario comunale di Zlarin dell'anno 1849«. Datirano: 19. III. 1850. Isto.

⁶⁷⁵ Stj. Obad, n.d. 355. navodi izvore u kojima je riječ o ponekim »usijanim glavama« i u Zlarinu 1848. god.

⁶⁷⁶ ASCS. Arhivski fond Općine Zlarin, sv. 44, god. 1846. Datirano je 16. II. 1846.

⁶⁷⁷ Statistica generale della Dalmazia. Edita dalla Giunta provinciale. Divisione IV. Popolazione. Fasc. primo. Zara 1862.

Povijest Zlarina

Naziv mjesta	Broj kuća	Katolici	Ostali	Svega domaćih prisutnih	Stranaca	Svega prisutnih stanovnika	Domaćih odsutnih	Svega domaćih prisutnih i odsutnih
Zlarin	238	1.643	0	1.557	10	1.567	86	1.643
Zablaće	29	172	0	172	6	178	0	172
Krapanj	97	622	0	622	0	622	0	622
Grebaštica	54	317	0	317	4	321	0	317
Prvić-Šepurine	146	971	0	964	9	973	7	971
Prvić-Luka	131	793	0	786	1	787	7	793
Kaprije	17	166	0	166	0	166	0	166
Žirje	66	341	0	334	1	335	7	341
SVEGA	778	5.025	0	4.918	31	4.949	107	5.025⁶⁷⁸

U bečkoj ediciji iz 1859. god. navodi se za zlarinsku općinu 4.949 stanovnika,⁶⁷⁹ dok se u naše novije publikacije uvukla iz nepoznata izvora brojka od 5.930 za općinu, a ništa manje nego 2.544 za sam općinski odlomak Zlarin!⁶⁸⁰ Ostatak ćemo pri cifri od 5.025, prema gornjoj tabeli, tj. podacima što ih je objavio Zemaljski odbor za pokrajinu Dalmaciju 1862. god.

Pri ocjeni dinamike porasta stanovništva u cijeloj Dalmaciji treba voditi računa ne samo o istaknutim okolnostima Četrdesetosme već i o činjenici da je počevši od 1852. god. započelo i popisivanje svih vojnih obveznika. Ne smije se zanemariti niti epidemije »kolere«, poput one 1855. godine, pa i osjetne nestašice god. 1853.⁶⁸¹ O pomoći oskudnim bilo je riječi i god. 1861. Izrađen je tada popis »siromašnih obitelji koje bi u 1861. god. u župi Zlarin mogle biti izvrgnute gladi«. Popisane su 43 obitelji od kojih da je 67 sposobno za rad, a 90 nesposobno, pa općina traži od kotara u Šibeniku pomoć, jer da sam Zlarin nema mogućnosti pomaganja, i da raniji pokušaji prikupljanja pomoći u mjestu nisu dali rezultata!⁶⁸² Tako to zlarinska općina prikazuje u ovom vremenu razmjernog prosperiteta, u konjunktornom razdoblju zlarinskog gospodarstva.

⁶⁷⁸ Kako se iz ovih podataka vidi, sam općinski odlomak Zlarin ima svega 1.643 stanovnika. Međutim, u nekim se publikacijama taj podatak tako ne specificira po općinskim odlomcima, već se k broju za zlarinski općinski odlomak pribrajaju i brojevi stanovništva za Prvić-Šepurine i Zablaće, pa se taj ukupni zbroj navodi kao stanovništvo »Zlarina«. Vidi npr. Statistika pučanstva u Dalmaciji... U Zadru 1885, 34. Ne obrativši pažnju na sve napomene, neki su autori preuzimali takve brojke kao iznose stanovništva na otoku Zlarinu!? To je, dakako, izazvalo izvjesnu zbrku, a kod nekih autora čak i »problem«: o nerazjašnjivom padu stanovništva Zlarina poslije god. 1869!

⁶⁷⁹ Statistische Uebersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Oesterreich. Nach der Zählung vom 31. Oktober 1857. Herausgegeben vom k.k. Ministerium des Innern. Wien 1859, 43.

⁶⁸⁰ Npr. Stanovništvo 1857—1961. po naseljima i dijelovima naselja. »Split«. Zagreb 1964. Izd. Republički zavod za statistiku SRH, 337, B. Jurić u »Privredi Dalmacije«, 24, i dr.

⁶⁸¹ Vidi publikaciju iz bilješke 23, 131.

⁶⁸² ASCS. Arhivski fond Općine Šibenik, sv. 63, god. 1861.

BERNARD STULLI

U prigodnoj publikaciji izdatoj za putovanje cara Franje Josipa kroz Dalmaciju 1875. god. navodi se za zlarinsku općinu 5.537, a za sam otok Zlarin 1.719 stanovnika.⁶⁸³ U sumi za općinu nema više općinskog odlomka Krapnja Grebaštice, koji je zakonom od 1873. god. izdvojen iz ove i pripojen šibenskoj općini.

Za mobilnost stanovništva zanimljiv je iskaz što ga god. 1869, na traženje iz Šibenika, šalje općina Zlarin. To je iskaz odsutnih vojnih obveznika rođenih 1847—1849. Ukupno se navodi 16 osoba i njihova odsutnost: na radovima kod Sueza u Egiptu 5; na brodovima »Lloyda« 2; u Trstu 1; »vodi oštariju u Trstu« 1; nepoznatog boravišta 2, od kojih se za jednoga govori da je ukrcaj na nekom engleskom brodu; u Furlaniji 1; u Londonu 1, »navega« na brodovima London—Holandija; u okolici Skradina 1; u Trogiru 1, te 1 otputovao u Carigrad.⁶⁸⁴

Iz iste je godine iskaz zlarinske općine Trgovačkoj komori u Zadru o poljoprivrednim radnicima i njihovim nadnicama. Općina izvještava da ima 472 muškarca i 600 žena, tj. svega 1.072 osobe sposobne za obradu vinograda i maslinika, a nadnice su: za muške 70, a za žene 50 soldi.⁶⁸⁵

Nakon obnovljene akcije za uspostavu stalne dvorazredne škole u Zlarinu 1852. god.⁶⁸⁶ broj se učenika sporo povećavao. Još i 1862. god. bilo ih je samo 53.⁶⁸⁷ God. 1867. zlarinski su autonomaši na čelu općine vodili pravu hajku protiv odluke viših vlasti da se u školi mora nastava provoditi na hrvatskom jeziku; zazoran im je već i naziv »hrvatski« pa ga dosljedno izbjegavaju govoreći o »slavenskom« jeziku; prijete da neće slati svoju djecu u školu, »ako se nastava ne bude vršila i na talijanskom jeziku«, uputivši u tom smislu i protest Ministarstvu u Beču.⁶⁸⁸ Iste 1867. god. navodi zlarinska općina da bi đaka moglo biti ukupno 131, i traži četverogodišnju školu umjesto dotadašnje trogodišnje.⁶⁸⁹ Godine 1875. zlarinsku školu pohađaju 44 učenika.⁶⁹⁰

Kroz stoljeće koje slijedi dinamiku demografskog razvitka općinskog odlomka Zlarin iskazuju ovi podaci iz službenih popisa stanovništva:

Godina:	1880.	1890.	1900.	1910.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.
Broj stanovnika:	1.684 ⁶⁹¹	1.819 ⁶⁹²	1.829 ⁶⁹³	1.846 ⁶⁹⁴	1.480 ⁶⁹⁵	896 ⁶⁹⁶	914 ⁶⁹⁷	920 ⁶⁹⁸	635 ⁶⁹⁹

⁶⁸³ D. Danilo, *Andeutungen zu dem Programme für die Allerhöchste Reise Seiner Kaiserlichen und Königlichen Apostolischen Majestät des Kaisers durch Dalmatien in den Monaten April und Mai 1875*. Als Manuscript gedruckt. s.l.s.a., 28.

⁶⁸⁴ ASCS. Arhivski fond Općine Zlarin, sv. 63, god. 1869, br. 371.

⁶⁸⁵ Isto, br. 156 od 22. III. 1869.

⁶⁸⁶ Isto, sv. 50, god. 1852.

⁶⁸⁷ Isto, sv. 153, god. 1863.

⁶⁸⁸ Isto. Zapisnik sjednice općinskog vijeća od 25. VIII. 1867.

⁶⁸⁹ Isto, sv. 71, god. 1867, br. 476 od 9. VIII. 1867.

⁶⁹⁰ L. Maschek, *Manuale del Regno di Dalmazia per l'anno 1875*. Zara 1875, 250.

Dakle, opći trend porasta stanovništva do 1910. god., pa zatim uglavnom stalna regresija, doduše s nekim oscilacijama, ali koje nisu nikada donijele trajnije poboljšanje niti zaustavile opći trend depopulacije otoka. Od posebno karakterističnih detalja u pojedinim službenim popisima spomenut ćemo:

— God. 1880. iskazano je: 348 kuća; 725 muškaraca i 959 žena; za 1.570 stanovnika označen je hrvatski jezik kao »razgovorni« (»Umgangssprache«), a talijanski da je za 113 stanovnika. Izvan mjesta Zlarin navedeni su na otoku ovi zaseoci — »kuće«: Borovica 11 kuća sa 65 stanovnika; Klapavica s jednom kućom i 7 osoba; u Malpagi također jedna sa 8 osoba; u Oštrici 19 kuća i 87 stanovnika; Pod Gračinom dvije kuće sa 8 stanovnika, te u Polju jedna kuća sa 5 stanovnika. U Zablacu, na susjednom kopnu, iskazana je 41 kuća sa 299 stanovnika, a od toga da je i za njih 11 talijanski »razgovorni« jezik.⁶⁹⁹ Za cijelu općinu Zlarin navodi se 5.006 stanovnika, što znači 106 (točnije 105,9 posto) stanovnika na 1 km²,⁷⁰¹ sa 3 osnovne škole, te 314 muške i 323 ženske djece obavezne da pohađaju školu.⁷⁰² Drugi izvor navodi za općinu 5.016 stanovnika, što da znači prema 4.615 u 1869. god. povećanje za 401 stanovnika odnosno za 8,6 posto.⁷⁰³ Nakon 1873. god. (odvajanje Krapnja Grebaštice) teritorij je zlarinske općine zahvatao područje od 47,43 km².

— God. 1900. cijela općina ima 5.760 stanovnika u 1.110 kuća; »razgovorni« je jezik hrvatski za 5.735, a talijanski za 24, te njemački za jednog stanovnika. Raščlanjeno po općinskim odlomcima dobiva se slijedeći usporedni pregled:

⁶⁹¹ Stanovništvo 1857—1961, 337; L. Maschek, Repertorio geografico-statistico del luoghi abitati nel Regno di Dalmazia sulla base di dati ufficali. Zara 1888, 104; Statistika pučanstva u Dalmaciji. Uredio tajnik Zemaljskog odbora K. Ljubić. U Zadru 1885, 34.

⁶⁹² Stanovništvo 1857—1961, 337; Special-Orts-Repertorium von Dalmatien. Wien 1894, 116.

⁶⁹³ Stanovništvo 1857—1961, 337; Gemeindelexikon der im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder. XIV. Dalmatien. Wien 1908, 58.

⁶⁹⁴ Stanovništvo 1857—1961, 337; Allgemeines Verzeichnis der Ortsgemeinden und Ortschaften Oesterreichs nach der Ergebnissen der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Wien 1915, 408.

⁶⁹⁵ Stanovništvo 1857—1961, 337; Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje i imenik prebivališta Primorske banovine po stanju od 1. maja 1938. Priredio Statistički ured u Zagrebu. Izd. kraljevska banska uprava Primorske banovine. Zagreb 1938, 8.

⁶⁹⁶ Stanovništvo 1857—1961, 337; Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. god. Knj. I. Stanovništvo po polu i domaćinstva. Beograd 1951. Izd. Savezni zavod za statistiku i evidenciju, 208.

⁶⁹⁷ Stanovništvo 1857—1961, 337; Statistički godišnjak Dalmacije. Split veljača 1976. Izd. Zavod za planiranje. Split, 230.

⁶⁹⁸ Isto.

⁶⁹⁹ Isto.

⁷⁰⁰ L. Maschek, n.d. 104.

⁷⁰¹ Isto, 157.

⁷⁰² Isto, 181.

⁷⁰³ Statistika pučanstva u Dalmaciji. Uredio tajnik Zemaljskog odbora Kažimir Ljubić. Izdaje Zemaljski odbor dalmatinski. U Zadru 1885, 34. Treba voditi računa pri upotrebi ove publikacije, da su pod stavkom općinskog odlomka »Zlarin« uneseni zbirni podaci za mjesta: Zlarin, Prvić-Sepurine i Zablacu, a ne samo za otok Zlarin!

BERNARD STULLI

Općinski odlomak	»Razgovorni jezik«								
	Muških	Ženskih	Ukupno stanovnika	Katolika	Pravoslav- nih	Hrvatski	Talijan- ski	Njemač- ki	Kuća
Zlarin	701	1.128	1.829	1.828	1	1.804	24	1	402
Prvić-Luka	671	665	1.336	1.336	—	1.336	—	—	200
Prvić-Šepurine	780	796	1.576	1.576	—	1.576	—	—	317
Žirje	276	258	534	534	—	534	—	—	115
Kaprije	238	247	485	485	—	485	—	—	76 ⁷⁰⁴

— God. 1910. usporedni pregled u ovoj godini najvećeg porasta stanovništva daje ovu sliku stanja:

Kotar Šibenik ima 38.452 stanovnika, od čega imaju općine: Šibenik 29.579, Vodice 2.771, a Zlarin 6.102 stanovnika. Unutar općine Šibenik imaju: grad Šibenik 12.588, Primošten 2.807, Rogoznica 1.664, Krapanj 1.212, Zaton 1.133 i Mandalina 1.071 stanovnika, dok Zablacé ima 536, a Srima 189 stanovnika. U zlarinskoj općini imaju: Kaprije 605, Prvić-Luka 1.291, Prvić-Šepurine 1.699, Žirje 661, a otok Zlarin 1.846 stanovnika.⁷⁰⁵

— God. 1931. u »srezu« šibenskom imaju općine: grada Šibenika 37.271, Skradina 13.198, Tisna 8.394, Zlarina 5.172 i Vodica 4.100 stanovnika. U općini Zlarinu ima 1.210 kuća i 1.125 domaćinstava; od ukupnog broja stanovnika ima 2.084 muških i 3.088 ženskih osoba; 5.161 stanovnik je »hrvatsko-srpskog« materinskog jezika, 3 talijanskog, 5 slovenskog, te po jedan češkog i njemačkog. Analfabeta preko 7 godina ima 43,28 posto, a od toga muških 23,41 posto a ženskih 55,33 posto. Prvić-Luka ima 1.033 stanovnika, Prvić-Šepurina 1.413, Kaprije 560, Žirje 686, a otok Zlarin 1.480 stanovnika.⁷⁰⁶

— God. 1951. ima na Zlarinu 312 domaćinstava sa 896 stanovnika, od kojih 306 muških i 590 ženskih. Ostala mjesta zlarinske općine imaju: Žirje 766 stanovnika (346 m + 420 ž); Prvić-Luka 641 (243 m + 398 ž); Prvić-Šepurine 1.242 (492 m + 750 ž); Kaprije 659 stanovnika (283 m + 376 ž).⁷⁰⁷

Usporedni pregled za sve odlomke općine Zlarin, a za god. 1953, 1961. i 1971. iskazuje:

⁷⁰⁴ *Gemeindelexicon... Wien 1908, 58.*

⁷⁰⁵ *Allgemeines Verzeichnis... Wien 1915, 408.*

⁷⁰⁶ *Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje... Zagreb 1938, 8, 73—74. K. Stošić, Sela... 173 navodi za 1927. god. broj od 1.910 »duša«, no to se odnosi na područje rkt. vjerske župe Zlarin, a ne samo na teritorij otoka Zlarina. Za naselja — »kuće« na otoku, izvan mjesta Zlarin, isti autor daje ove podatke o broju stanovnika: Borovica 16 kuća = 73 stanovnika, Klapavica 9 kuća = 34, Oštrica 19 kuća = 106 i Polje 3 kuće = 18 stanovnika.*

⁷⁰⁷ *Konačni rezultati popisa... Beograd 1951, 208.*

	Broj stanovnika		
	1953. god.	1961. god.	1971. god.
Zlarin	914	920	635
Prvić-Šepurine	1.175	955	623
Prvić-Luka	672	612	404
Kaprije	539	488	310
Žirje	720	506	336 ⁷⁰⁸

Rekapitulacija za cjelinu zlarinske općine 1880—1971. god. bila bi: 1880. — 4.717 stanovnika; 1900 — 5.760; 1910 — 6.102; 1931 — 5.172; 1948 — 4.161; 1953 — 4.066; 1961 — 3.481, a 1971. god. — 2.308 stanovnika.⁷⁰⁹

Kao i na drugim otocima šibenskog arhipelaga i na Zlarinu je bio naglašen veći postotak ženskog stanovništva prema muškom, a tijekom 20. st. biva još izrazitije veći. God. 1948. žene su zastupane s 66 posto, a muškarci svega 34 posto. Na žene padaju tereti sveukupnog, dakle i najtežeg produktivnog rada, i ne samo u poljoprivredi.⁷¹⁰

Podaci koje smo prikupili i reproducirali dovoljno rječito govore o dinamici priraštaja stanovništva. On je trajan, pa svaki popis iskazuje veći broj stanovnika, i to tako traje do uključivo 1910. god. Ako bi trebalo istaći neko uže razdoblje kada je trend prirasta veći, mogli bismo to reći za sedamdesete i osamdesete godine 19. st. dok je još trajala konjunktura vinogradarstva, a i pomorstvo male obalne plovidbe bolje prosperiralo.

Poslije god. 1910. nastupa isto tako trajan trend regresije, postepene depopulacije otoka, kada nema snaga ni za nove niti za oživljavanje starih gospodarskih djelatnosti. Najintenzivnija je depopulacija između 1910. i 1931. god., pa 1931. i 1948. god., te poslije 1961. god. Manja poboljšanja poslije 1919. i 1953. god. pokazala su se beznačajnima za promjenu postojeće depopulacije.

Na 1 km² dolazilo je na Zlarinu 1910. god. čitavih 225,4 stanovnika, što je 1948. god. palo na 109,4, a 1971. god. čak na 77,5.

Procesi emigriranja, kojima najvećim dijelom i dolazi do opisane depopulacije, započinju u Dalmaciji od sredine 19. st. To posvjedočuju i izneseni podaci o povećanju stanovnika. S prvim decenijem 20. st. završava dotadašnji usporeni tok i započinje drastično jak odljev iseljavanjem u prekomorske krajeve. Nešto povratnika poslije prvog svjetskog rata donijelo je samo privremeno usporenje, nakon kojega tridesetih godina 20. st. nastaje pojačano iseljavanje, zahvativši i dio povratnika.

⁷⁰⁸ Statistički godišnjak Dalmacije. Split veljača 1976, 228—230.

⁷⁰⁹ Statistički pregled kotara Šibenik. Šibenik 1953. Izd. NO Kotara Šibenik. Statistički ured. VIII; Statistički godišnjak Dalmacije... 228—230.

⁷¹⁰ K. Šimek-Skoda, Stanovništvo Zlarina. »Geografski glasnik«, god. 1951, br. 13, Zagreb 1952, 128—129. Analogno npr. i na Prviću. Vidi: A. Kalofera, Stanovništvo i gospodarstvo otoka Prvića. »Geografski glasnik«, br. 21, 1959, 75.

Uz sve druge nedaće i dalmatinski su iseljenici bili objekt spekulacija parobrodarskih kompanija koje su ih prevozile u prekomorske zemlje. Tek kad je god. 1913. izbio skandal zbog postupaka kompanije Canadian Pacific, moralo se i Carevinsko vijeće u Beču pozabaviti iseljeničkim pitanjem. Šibenčanin dr. A. Dulibić progovorio je u tom Vijeću tada i ovo:

...»Tokom ove rasprave o teškim zloporabam parobrodarskog društva Canadian Pacific i drugih njemačkih društava na štetu naših iseljenika i domaćeg gospodarstva, tražimo krivce amo tamo kod pojedinih ministarstava, a zaboravljamo pri tom, da je svemu tomu kriv jedino stoljetni, nesmiljeni **sustav vladanja**; odalečenjem i kaznom pojedinca neće se ukloniti zlo, a nama mora da u prvom redu bude do toga stalo, da zlo uklonimo i vazda zapriječimo.«... Već desetljećima dalmatinski zastupnici »dižu tužbe i prosvjede« — ali uzalud; »pa evo do čega se došlo, da su polja i sela opustjela, i da se gospodin ministar rata pobojavao, da ne ostane bez vojnika! Faktično je samo ovo zadnje dalo povoda, da se uzme svestrano u pretres izseljeničko pitanje, a ne ugrožena egzistencija izseljenika niti propast poljoprivrednog gospodarstva.«... Uzroke iseljavanja treba ukloniti!... »Dokazano je bilo tijekom rasprave, da izseljenici ove pole monarhije šalju kući popriješno 210 milijuna kruna svake godine, i navađa se ovaj prihod kao aktivna stavka platežne bilance države, koja bi bez toga već dosada financijalno podpuno propala. Po tome je pitanje izseljeničtva od prevelike važnosti za cijelu državu a osobito za one krajeve odakle se ljudi u velikom broju godimice sele.«... »Dalmacija na žalost prednjači svim ostalim zemljama, jer razmjerno najviše ih se iz Dalmacije izseljuje. Ova sama činjenica prikazuje našu zemlju u podpunoj slici biede i zapuštenosti.«⁷¹¹...

Austro-Ugarska nije ništa učinila za rješenje »izseljeničkog pitanja«. Ništa nije bilo bolje niti za karadževićevske Kraljevine SHS. Umjesto rješenja, njezini su kraljevski šestojanuarski »naučnici« optuživali nesretne dalmatinske težake zbog — austrijanštine!⁷¹²

Zakovitosti kapitalističkog gospodarskog razvitka nužno su odvodile dio seoskog stanovništva u gradska i industrijska središta. Nijedna zemlja nije tome izbjegla. No, nedostatak odgovarajuće agrarne i opće gospodarske politike pretvarao je u staroj Jugoslaviji takvo kretanje stanovništva u **potpunu stihiju migracije**, kojom su se koristili i poticali je spekulanti. K tome, radna snaga koja je napuštala selo znatnim dijelom nije koristila gospodarstvu nove jugoslavenske države ni njenoj industrijalizaciji, nego je i nadalje odlazila u inozemstvo i koristila pretežno stranim, dalekim prekomorskim kapitalističkim državama u njihovu trendu ubrzanog industrijskog razvitka.

⁷¹¹ »Hrvatska misao«, Sibenik, br. 42/6. XII. 1913. Uzroci iseljavanja.

⁷¹² L. Marčić, Z adarska i š ibenska ostrva. »Srpski etnografski zbornik«, knj. XLVI. Naselja i poreklo stanovništva, knj. 26. Izd. Srpske kraljevske akademije nauka. Beograd 1930, str. 541: ... »Prevrat je njima došao sasvim neočekivano. Oni su tek bili samo Hrvati, ali je podanički instinkt prema Habsburgu bio mnogo jači. Zato ćete još i danas naći uz sliku našega kralja i sliku Franje Josipa, Franje Ferdinanda ili Karla«.

Rješenje koje je trebalo dati nije, dakako, u žalopojkama za »dobrim starim vremenima«, kojih nije bilo. Duboka preobrazba koju je epoha kapitalizma izvršila u starom redu stvari ne može se poništiti. Kapitalističko tržište je i radnom snagom raspolagalo tako da je dovelo do prije neviđene mobilnosti stanovništva i njegova **novog rasporeda**, nutarnjim i vanjskim migracijama. Praktično političko pitanje jest u tome: koliko se pušta stihiji tog tržišta da raznosi, te da onemogućava da se, u **novim** uvjetima, na **suvremen** način maksimalno iskoriste kako prirodne mogućnosti zemlje, tako i ona dobra koja su prethodne generacije stvorile na toj zemlji. Stihiji se može suprotstaviti samo smišljenom koncepcijom razvitka, izrađenom prema zakonitostima **novog** vremena. Tek će takva koncepcija dati odgovor i o korištenju onih dobara koja ima i koja može davati zlarinsko tlo i more. Potom, ona će dati i odgovor na pitanje: gdje je kraj povijesno tako dugoj demografskoj regresiji na Zlarinu. Od socijalističkog se društva očekuje da dade takvu koncepciju razvitka.

Sasvim je sigurno i neizbježno da zakonitosti gospodarskog razvitka u procesu socijalističke preobrazbe Jugoslavije moraju dovesti do daljnjeg odliva određenog broja seoskog stanovništva u središta nepoljoprivrednih gospodarskih aktivnosti. Bez toga nema uspješnog razvitka ni napretka, a pogotovo nema takve temeljne preobrazbe života kakva se očekuje od socijalizma. I u socijalističkoj Jugoslaviji potvrdio je to visoki stupanj **unutarnjih** migracija u odnosu na migracije izvan zemlje, a to se potvrdilo i na primjeru Zlarina.

Perspektive koje otoku Zlarinu donosi socijalistička Jugoslavija ogledaju se i u koncepcijama i sugestijama što ih sadrži »Urbanistički plan Zlarina«, izrađen 1976. god.⁷¹³ Težište postavlja taj plan na razvitak zlarinskog turizma i tzv. »male privrede«, te na određene grane poljoprivrede, a ponešto i na ovčarstvo.

Prirodni uvjeti za turizam, ali uz čuvanje tih prirodnih vrijednosti, vrlo su povoljni, i to kako za stacionarni, tako i za izletnički i nautički turizam. Citirani plan predviđa: »Raspoloživi resursi, položaj koji ima u odnosu na kopno i Kornatski arhipelag, a time i na veću mogućnost izbora tržišnih segmenata turističke potražnje, ukazuju da u Zlarinu postoji mogućnost formiranja turističke ponude, koja će po svojim dimenzijama i originalnosti, uz humani odnos prema okolini, biti specifična i ekonomski opravdana«⁷¹⁴... »Osnovna ideja urbanističkog programa je, da se na otoku Zlarinu formira vrlo bogata turistička ponuda, koja će u svemu biti drugačija od ponude na kopnu i koja će radi toga imati specifičan karakter«.⁷¹⁵

U poljoprivrednoj se proizvodnji računa na: »povrtlarstvo u kombinaciji sa cvjećarstvom, voćarstvo uključujući i regeneraciju maslina, vinogradarstvo«;⁷¹⁶ Dakako, uz »ekonomičnu i suvremenu proizvodnju«, korištenje »sitne mehanizacije«, te primjenu agrotehničkih mjera uz pomoć aktivne i efikasne

⁷¹³ Zlarin. Urbanistički plan. Izd. Urbanistički institut SR Hrvatske. Zagreb, travanj 1976.

⁷¹⁴ Isto, 34.

⁷¹⁵ Isto, 37.

⁷¹⁶ Isto, 52.

»poljoprivredne službe«. ⁷¹⁷ Posebna briga za dragocjeni fond stabala maslina ne može izostati, pa se predviđa: »sva starija zapuštena stabla maslina regenerirati, a mlađa stabla uz primjenu agrotehnike, zaštite i rezidbe osposobiti za normalan urod svake godine od najmanje 2—25 kg maslinova ploda«. ⁷¹⁸ Na poljoprivredne mogućnosti računa i plan uzgoja ranog povrća. Isto vrijedi i za voćarstvo, te za vinogradarstvo, koje nije bilo slučajno tradicionalna zlarinska kultura. Polazeći od »dobre mogućnosti ispaše«, plan predviđa: »razvijati ovčarstvo na otoku jer će tamošnjem stanovništvu donijeti mnogostruke koristi a u prvom redu jagnjad (meso) te vunu i mlijeko«. ⁷¹⁹

Tzv. »malu privredu« plan smišljeno oslanja kako na osnovnu djelatnost tj. na turizam, tako i na proizvodnu osnovu Sibenika i Splita. ⁷²⁰

Jedna od najosnovnijih pretpostavki svakom unapređenju života jest u rješenju dovoljne opskrbe pitkom **vodom**. Uz dragocjenu pomoć svojih iseljenika Zlarin je to već riješio 1978. god., kako smo to i uvodno već istakli. Problem vode, koji je tolika stoljeća mučio i morio ovaj otok, sada je temeljito riješen. Veliko je dostignuće time ostvareno. Ono je prevažan preduvjet za uspjeh svih daljih napora koje predviđaju perspektivni planovi razvitka otoka Zlarina.

⁷¹⁷ Isto, 53.

⁷¹⁸ Isto, 57.

⁷¹⁹ Isto, 71.

⁷²⁰ Isto, 73.